

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ

УДК 070(043.3)+808.26(043.3)+82.08(043.3)

ІЎЧАНКАЎ Віктар Іванавіч

**ДЫСКУРС БЕЛАРУСКІХ СМІ.
Арганізацыя публіцыстычнага тэксту**

10.02.10 – журналістыка,
10.02.01 – беларуская мова

**Аўтарэферат дысертацыі
на атрыманне вучонай ступені доктара філалагічных навук**

Мінск – 2003

Работа выканана ў Беларускаім дзяржаўным універсітэце

Навуковыя кансультанты – доктар філалагічных навук, прафесар
Стральцоў Б.В., Беларускаі дзяржаўны
 універсітэт, кафедра сацыялогіі журналістыкі;
 доктар філалагічных навук, прафесар, член-
 карэспандэнт НАН Беларусі;
Булыка А.М., Інстытут мовазнаўства імя Якуба
 Коласа НАН Беларусі, аддзел гісторыі
 беларускай мовы

Афіцыйныя апаненты:

доктар філалагічных навук, прафесар
Бондарова Е.Л., Беларускаі дзяржаўны
 універсітэт, кафедра літаратурна-мастацкай
 крытыкі;
 доктар філалагічных навук, прафесар **Станкевіч**
А.А., Гомельскі дзяржаўны універсітэт імя
 Ф.Скарыны, кафедра беларускай мовы;
 доктар філалагічных навук, прафесар **Цімошык**
М.С., Інстытут журналістыкі Кіеўскага
 нацыянальнага універсітэта імя Т. Шаўчэнкі,
 кафедра выдавецкай справы і рэдагавання

Апаніруючая арганізацыя – Акадэмія кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі
 Беларусь

Абарона адбудзецца “__” _____ 2003 г. у “__” гадзін на пасяджэнні
 савета па абароне дысертацый Д 02.01.08 у Беларускаім дзяржаўным
 універсітэце па адрасу: 220050, г. Мінск, пр. Ф.Скарыны, 4, галоўны корпус,
 аўд. 206; тэл. вучонага сакратара 222-82-68.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага
 універсітэта.

Аўтарэферат разасланы “__” жніўня 2003 г.

Вучоны сакратар
 савета па абароне дысертацый

В. П. Вараб'еў

РЕЗЮМЕ

Ивченков Виктор Иванович

Дискурс белорусских СМИ. Организация публицистического текста

Ключевые слова: дискурс, дискурсный анализ, текст, лингвистика публицистического текста, язык СМИ, парадигматика и синтагматика, сигнификация, коммуникативная предназначенность, лакутивно-илакутивно-перлакутивный процесс, тема, топик, фрейм, морфологическая стратификация, семема.

Предмет и объект исследования. Лингвистическая природа текстовой деятельности журналиста в закономерной связи с социальным опытом и “языковой памятью” общества. Публицистический текст как сложное коммуникативное явление, транспонированное в русло когнитивной обработки дискурса СМИ.

Цель исследования: разработка комплексной теоретической концепции изучения дискурса белорусских СМИ и организации публицистического текста как синкретической области познания в сферах журналистики и языкознания.

Методологической основой послужили дискурсный анализ, контент-анализ, дескриптивный, лексико-семантический методы, компонентного анализа, семантической идентификации, а также приемы статистический и анализа социального, прагматического, когнитивного контекстов.

Научная новизна и значимость полученных результатов заключается в том, что в диссертации впервые разработана концепция интегрального изучения языкового факта как объекта журналистики и языкознания, раскрыт онтологический статус лингвистики публицистического текста, показана генетическая связанность текстовой журналистской деятельности с парадигматической структурированностью, морфологической стратификацией беларусскоязычных текстов, которые являются определяющими в презентации “журналистского видения” окружающего мира, определены экстралингвистические составляющие организации, производства, планирования и проектирования на массовую аудиторию публицистического текста.

Основные положения и выводы диссертационного исследования могут быть использованы для дальнейшего изучения белорусских журналистики и языкознания, а также стать фундаментом для создания национального учебника по речевой коммуникации, в котором были бы поданы комплексные сведения об особенностях функционирования и строя современного белорусского языка, организации и производства журналистского текста, дискурсном анализе СМИ. Материалы диссертации могут использоваться при написании квалификационных работ разных уровней.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ПРАЦЫ

Актуальнасць тэмы дысертацыі. Маўленне журналіста, зафіксаванае на пісьме або ў аўдыёвізуальных сродках, шматаспектнае і разнажанравае ў сваім праяўленні, спароджанае ў канкрэтных грамадска-палітычных і сацыяльна-культурных умовах, у гістарычным часе, у анталогіі сваёй вызначаецца глыбіннымі структурамі, якія рэпрэзентуюць мадэлі, “вобразы” планавання і вытворчасці публіцыстычнага тэксту. Журналіст, ствараючы тэкст, дэкадзіруе рэчаіснасць.

Уласна лінгвістычныя і міждысцыплінарныя даследаванні апошніх дзесяцігоддзяў базай для навуковых пошукаў маюць выразную семіятычную сувязь паміж з’явамі жыцця, прэзентацыю іх у мове не толькі на інтралінгвістычным узроўні, які забяспечвае тэхналагічную функцыю камунікацыі, але і на ўзроўні ілакутыўных сіл, арганізуючых публіцыстычны тэкст.

Умацаваны ў навуковую практыку новы этап лінгвістычнага вывучэння свету засноўваецца на семіялагічнай прыродзе слова, якое інфармацыйна перадае заўважаныя і незаўважаныя сацыяльна-эканамічныя, грамадска-палітычныя пераўладкаванні ў жыцці носьбітаў мовы (лексіка-семантычныя зрухі), дыягназуе тып мыслення, рэалізуе камунікатыўныя макра- і мікрастратэгіі (фарміраванне і трансфармацыя мадэлей камунікатыўных сітуацый у залежнасці ад сацыяльнага вопыту), арганізуе прагматычны кантэкст (валоданне не толькі агульнымі ведамі, але і ўласнымі ўстаноўкамі, уяўленнямі, эмоцыямі).

Вылучэнне на першы план сфер навуковага пазнання, якія вынікаюць з сукупнасці даследчых намаганняў тэарэтыкаў журналістыкі, лінгвістаў, антрапалагаў, філосафаў, засведчвае новы падыход да прадукта прафесійнай дзейнасці журналіста – тэксту; ён заснаваны не на структурным разглядзе яго кампанентаў, а на вылучэнні сістэмнага ўзаемадзеяння канструктаў яго вытворчасці экстра- і інтралінгвістычнага парадку.

Агульны сусветны працэс цеснага ўзаемадзеяння дзвюх дыхатаміяй *мова – маўленне і тэкст – дыкурс* настойліва дыктуе вылучэнне ў асобную галіну пазнання – лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту. Упершыню ў дысертацыі даецца анталагічная і генезісная характарыстыка самастойнага лінгва-журналісцкага адгалінавання, прыярытэтам якога становіцца тэкставая дзейнасць журналіста.

Асаблівую актуальнасць сёння набывае вывучэнне дыскурса як складанай камунікатыўнай з’явы, своеасаблівай іерархіі ведаў, “фрагмента жыццёвай прасторы”.

Даследаванне дыскурса беларускіх СМІ – важны гістарычны працэс, які патрабуе не толькі абагульнення назапашаных набыткаў, але неабходнасці сінкрэтычнага цэласнага аналізу асобных з’яў журналістыкі і лінгвістыкі.

Такім чынам, актуальнасць тэмы дысертацыі вызначаецца: **раскрыццём** генезісу дыскурса беларускіх СМІ і **тэарэтычным абгрунтаваннем** анталогіі арганізацыі беларускамоўных тэкстаў сродкаў масавай інфармацыі; **узвядзеннем** у ранг самастойнай лінгва-журналісцкай галіны – лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту, якая мае свае аб’ект і прадмет вывучэння і грунтуецца на дасягненнях айчынных і сусветных журналістыкі і мовазнаўства; **неабходнасцю** вырашэння на сучасным тэарэтычным узроўні асноўных заканамернасцей, тэндэнцый і правіл пабудовы дыскурса беларускіх СМІ, зыходзячы з экстра- і інтралінгвістычных даных; **выяўленнем** прыярытэтных доследных напрамкаў у вывучэнні публіцыстычнага тэксту (марфалагічная стратыфікацыя беларускіх тэкстаў СМІ, парадыгматыка і сінтагматыка публіцыстычнага тэксту, лакутыўна-ілакутыўна-перлакутыўны працэс у тэкстах СМІ, праграмагнітыўны аналіз публіцыстычнага тэксту і інш.); **увядзеннем** у тэорыю журналістыкі канцэпцыі дыскурснага аналізу беларускіх СМІ.

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі, тэмамі. Работа выканана на кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання Беларускага дзяржаўнага універсітэта ў рамках навукова-даследчых тэм факультэта журналістыкі БДУ: “Праблемы камунікатыўнай лінгвістыкі і эстэтыкі слова” (1996 – 1998 гг., пратакол № 5 ад 20.02.96 г.), “Стылістычныя праблемы сродкаў масавай інфармацыі” (1999 – 2000 гг., пратакол № 1 ад 30.08.99 г. № 20012760), “Маўленчыя стратэгіі функцыянавання і развіцця беларускіх СМІ ва ўмовах білінгвізму” (2001 – 2003 гг., пратакол № 5 ад 21.10.01 г., № 19.45.00), а таксама ў адпаведнасці з дзяржаўнай праграмай фундаментальных даследаванняў НАН Беларусі “Мова і стыль сродкаў масавай інфармацыі на мяжы стагоддзяў” (2001 – 2005 гг., загад БДУ ад 27.02.01 г., № НДР-744, № 20012760). Даследаванні па планавых тэмах 1996-1998 гг., 2001-2003 гг., 2001-2005 гг. праведзены пад навуковым кіраўніцтвам аўтара гэтай дысертацыі.

Мэты і задачы даследавання. Мэтай даследавання з’яўляецца распрацоўка комплекснай тэарэтычнай канцэпцыі вывучэння дыскурса беларускіх СМІ і арганізацыі публіцыстычнага тэксту як сінкрэтычнай галіны пазнання ў сферах журналістыкі і мовазнаўства, а таксама абгрунтаванне мадэлі даследавання беларускамоўных тэкстаў у звязку з дыскурсным аналізам СМІ.

Для дасягнення пастаўленай мэты вырашаліся агульныя і прыватныя задачы: **вывучыць** анталогію дыскурса беларускіх сродкаў масавай інфармацыі і генезіс лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту; **раскрыць** сутнасць паняццяў *публіцыстычны тэкст*, *дыкурс* як феноменаў сінкрэтычнага вывучэння, базай для якога з’яўляюцца канцэпцыі журналісцкай творчасці і лінгвістычнага канструявання “фрагмента рэчаіснасці”; **выявіць** асноўныя заканамернасці і шляхі развіцця сучаснага публіцыстычнага маўлення ў сувязі з сацыяльнымі дзеяннямі (лакуцыямі, перлакуцыямі,

ілакуцыямі) носьбіта мовы; **апісаць** лінгвістычную арганізацыю публіцыстычнага тэксту і дыферэнцыраваць яго ад сумежных паняццяў (*журналісцкі тэкст, PR-тэкст, газетны тэкст*); **даследаваць** парадыгматычныя здольнасці публіцыстычнага тэксту і сінтагматычную неабходнасць вербальнага знака ў камунікатыўна зададзенай тэкставай дзейнасці журналіста; **правесці** семантычны аналіз тэматычнай і гіпера-гіпанімічнай парадыгмы публіцыстычнага тэксту; **вызначыць** асноўны механізм вывучэння марфалагічнай стратыфікацыі публіцыстычнага тэксту і паказаць методыку аналізу дамінанты аднаго з яго кампанентаў; **ахарактарызаваць** прынцыпы і складнікі дыскурснага аналізу СМІ.

Аб’ект і прадмет даследавання. Аб’ект даследавання – лінгвістычная прырода тэкставай дзейнасці журналіста ў заканамерным звязку з сацыяльным вопытам і “моўнай памяццю” грамадства. Прадмет даследавання – публіцыстычны тэкст як складаная камунікатыўная з’ява, транспаніраваная ў рэчышча кагнітыўнай апрацоўкі дыскурса СМІ.

Гіпотэза. Публіцыстычны тэкст выступае ў ролі прэзентанта лінгвістычнай карціны свету, трансфармуе маўленчы фрагмент у шырока-спектральны феномен рэальнага / ірэальнага адлюстравання рэчаіснасці.

Метадалогія і метады правядзення даследавання. Прырода і спецыфіка прадмета дысертацыі, звязаная з афармленнем сукупнасці сінкрэтычных ведаў у аўтаномнае навуковае адгалінаванне, прадвызначыла метадалогію і методыку правядзення даследавання, што выявілася ў комплексным і сістэмным аналізе, які праводзіўся на мяжы журналістыкі і мовазнаўства.

Канцэптуальнай базай метадалогіі працы стала свядомае прыманне навуковымі школамі эвалюцыі пазнання: *слова – сказ – тэкст – дыкурс*, у корань чаго кладуцца набыткі Ф. дэ Сасюра, і абгрунтаванне сучасных прыярытэтаў развіцця журналістыкі і лінгвістыкі Т. ван Дэйкам. Вялікі ўплыў на вызначэнне метадаў дыскурснага аналізу зрабілі прадстаўнікі французскага структуралізму – Р. Барт, Кл. Леві-Строс, А.-Ж. Грэймас, Кл. Брэман, Ж. Дэрыда, Ю. Крысцева, М. Фуко, М. Пешо.

Тэарэтычнай і метадалагічнай асновай дысертацыйнай працы паслужылі ідэі, якія знайшлі сваё развіццё ў айчынных і замежных навуковых працах па журналістыцы (Б. Стральцова, А. Слукі, І. Сачанкі, Е. Бондаравай, Т. Арловай, В. Вараб’ёва, Т. Дасаевай, Б. Мінсонжнікава, М. Шкондзіна, У. Варашылава і інш.), па лінгвістыцы і стылістыцы (М. Цікоцкага, Р. Салганіка, І. Ухванавай-Шмыгавай, В. Вінагарадава, М. Талстога, А. Міхальскай, А. Панінай, Н. Аруцюнавай, І. Гальперына, Р. Вінакура, Т. Нікалаевай, У. Канькова, А. Бяззубава, С. Смятанінай, В. Кастамарава, М. Кожынай, І. Голуб, Дж. Кажанеўска-Бярчынскай, У. Пропа, Э. Бенвеніста, З. Харысаі і інш.).

У дысертацыі выкарыстаны наступныя метады: дыскурснага аналізу, кантэнт-аналізу, дэскрыптыўны, лексіка-семантычны, кампанентнага аналізу,

семантычнай ідэнтыфікацыі, а таксама прыёмы статыстычны і аналізу сацыяльнага, прагматычнага, кагнітыўнага кантэкстаў.

Дыскурсны аналіз прымяняўся на працягу ўсяго даследавання з мэтай устанаўлення сувязі паміж вербальнай камунікатыўнай падзеяй і сацыяльным кантэкстам жыццёвага ўладкавання носьбіта мовы (журналіста) і канцэнтравана – для выяўлення разумення працэсаў вытворчасці і выкарыстання публіцыстычнага тэксту. Кантэнт-аналіз дазволіў сістэматызаваць, у канкрэтных маўленчых сітуацыях вылучыць дамінантныя кампаненты (кампазіты) і распрацаваць метадыку мэтанакіраванага адбору тых тэкставых паказчыкаў, на якіх грунтуюцца канвенцыянальныя веды, правесці інтэрпрэтацыю формы і зместу інфармацыйнай крыніцы. Лексіка-семантычны ў спалучэнні з дэскрыптыўным метадам дазволіў апісаць семную нагрузку аднаго з дамінантных элементаў семемнай парадыгмы тэксту. Ідэнтыфікацыя тэматычнай і гіпера-гіпанімічнай парадыгмы публіцыстычнага тэксту праводзілася метадам кампанентнага аналізу. Выкарыстанне прыёмаў аналізу кагнітыўнага, сацыяльнага і прагматычнага кантэксту дазволіла, па-першае, выявіць канвенцыянальную прыроду кампазіта “характэрнага” для грамадства, па-другое, вызначыць рэальную сацыяльную сітуацыю, пададзеную ў СМІ і, па-трэцяе, далучыць да дыскурснага аналізу СМІ апісанне скандэнсаваных у памяці чалавека маўленчых сітуацый у працэсе пэўных ілакутыўных актаў.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў.

Дысэртацыя з’яўляецца першым комплексным даследаваннем, у якім абгрунтоўваецца вылучэнне самастойнага навуковага адгалінавання – лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту, якая мае выразную дыферэнцыяцыю прыватнага характару ад лінгвістыкі тэксту і семіялагічную вербальную накіраванасць – ад тэорыі тэксту, забяспечваецца дыскурсным аналізам беларускіх СМІ, мэтанакіраваным разглядам моўнага факта ў непарыўным звязку з сацыяльным дзеяннем.

У дысэртацыйным даследаванні ўпершыню:

- распрацоўваецца канцэпцыя інтэгральнага вывучэння (*тэкставая дзейнасць журналіста – сацыяльны вопыт*) моўнага факта як аб’екта журналістыкі і мовазнаўства;

- раскрываецца анталагічны статус лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту;

- даследуюцца і комплексна апісваюцца экстра- і інтралінгвістычныя характарыстыкі публіцыстычнага тэксту як складанай камунікатыўнай з’явы, кандэнсуючай у сабе пазнанне навакольнага свету;

- аналізуюцца асаблівасці функцыянавання публіцыстычнага слова ў дыхатаміі *тэкст – дыкурс*;

- паказваецца генетычная звязанасць тэкставай журналісцкай дзейнасці з парадыгматычнай структурыраванасцю, марфалагічнай стратыфікацыяй беларускамоўных тэкстаў, якія з’яўляюцца вызначальнымі ў прэзентацыі “журналісцкага бачання” навакольнага свету;

– вызначаюцца экстралінгвістычныя складнікі арганізацыі, вытворчасці, планавання і праектавання на масавую аўдыторыю публіцыстычнага тэксту ў рэчышчы тэорыі кагнітыўнай апрацоўкі дыскурса, дзе ілакутыўны акт паўстае як прэзэнтант “лінгвістычнай карціны свету”;

– падаецца механізм дэкадзіравання рэчаіснасці, у якім выяўляецца глабальны характар дыхатамічнага адзінства *сацыяльны вопыт – тэкставая дзейнасць журналіста*;

– узведзена ў ранг новага навуковага этапу вывучэння даследаванне айчыннага публіцыстычнага маўлення, у якім наглядна адлюстроўваецца працэс устанаўлення неабходнай сувязі паміж моўнымі выказваннямі як лінгвістычнымі аб’ектамі і сацыяльнымі дзеяннямі носьбіта мовы.

Айчынная навука амаль не зведала спроб далучэння да набыткаў лінгвістыкі высноў тэорыі і практыкі журналістыкі, тэорыі камунікацыі, умацаванага ў найноўшую навуку дыкурснага аналізу, таму работа пракладае шлях новаму самастойнаму навуковаму адгалінаванню як у плане базавай распрацоўкі праблемы і яе тэарэтычнага асэнсавання, так і на ўзроўні прыватных практыка арыентаваных канцэпцый функцыянавання публіцыстычнага тэксту на працягу ХХ ст. У працы ўдасканалены і набыў развіццё унікальны ў славянскай філалогіі навуковы вопыт прафесара М. Цікоцкага – вылучэння стылістыкі публіцыстычных жанраў. Спалучэнне вынікаў папярэдніх журналісцкіх і лінгвістычных даследаванняў з прапанаванымі ў дысертацыі высновамі дазваляе вызначыць перспектыўныя напрамкі навуковага пазнання ў галіне лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту і дыкурснага аналізу СМІ, забяспечвае далейшае развіццё агульных, прыватных і профільных навуковых уяўленняў аб журналісцкім працэсе, даюць грунтоўныя падставы для фарміравання на Беларусі самастойнай навуковай школы.

Практычная значнасць атрыманых вынікаў. Даследаванне распачынае новы навуковы накірунак у журналісцкай і лінгвістычнай навуках. Матэрыялы і вывады дысертацыі вызначальныя перш за ўсё ў плане далейшага развіцця тэорыі і практыкі беларускай журналістыкі і айчыннага мовазнаўства, сінкрэтычнага разгляду феномену публіцыстычнага тэксту ў межах герменеўтыкі, паэтыкі, стылістыкі, тэорыі камунікацыі ў стасаванні з антрапалогіяй, кагніталогіяй, філасофіяй і паліталогіяй. Матэрыялы, асноўныя палажэнні і вывады дысертацыі могуць быць выкарыстаны для далейшага фундаментальнага вывучэння беларускіх журналістыкі і мовазнаўства, а таксама стаць падмуркам для стварэння нацыянальнага падручніка па маўленчай камунікацыі, у якім былі б пададзены комплексныя звесткі пра асаблівасці функцыянавання і ладу сучаснай беларускай мовы, спецыфіку арганізацыі і вытворчасці журналісцкага тэксту, дыкурсны аналіз СМІ; для распрацоўкі курсаў лекцый, спецкурсаў і спецсемінараў па журналістыцы, стылістыцы, літаратуры; пры напісанні курсавых, дыпломных, магістэрскіх і кандыдацкіх прац студэнтамі, магістрантамі і

аспірантамі факультэтаў журналістыкі і філалагічных факультэтаў, а таксама ў практычнай журналісцкай дзейнасці.

Асноўныя палажэнні дысертацыі апрабаваны ў навучальным працэсе са студэнтамі факультэта журналістыкі БДУ, перш-наперш, на курсах “Лінгвістыка публіцыстычнага тэксту”, “Сучасная беларуская мова”, “Тэорыя тэксту”, “Тэксталогія”, “Рыторыка”, спецкурсах “Прагматыка тэксту” і “Лінгвістыка тэкстаў СМІ”.

Асноўныя палажэнні, якія выносяцца на абарону:

1. Публіцыстычны тэкст выступае ў якасці складанай камунікатыўнай з’явы – дыскурса, што ўтрымлівае ў сабе, акрамя інтралінгвістычнай інфармацыі, шырокае кола кагнітыўных, канвенцыянальных, прагматычных указальнікаў на ўладкаванне грамадства, сацыяльныя і духоўна-маральныя прыярытэты яго развіцця.

2. Станаўленне лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту ў Рэспубліцы Беларусь як самастойнай навуковай сферы пазнання вымушана заканамерным развіццём новага для канца ХХ стагоддзя адгалінавання – тэорыі тэксту. Вылучэнне ў беларускай навуцы стылістыкі публіцыстычных жанраў (М.Цікоцкі) падстаўна садзейнічала развіццю ідэй цеснай узаемасувязі вербальнага знака з сацыяльным дзеяннем, што стала адпраўным пунктам для ўзнікнення дыскурснага аналізу айчынных СМІ.

3. Дыхатамічнае адзінства парадыматыкі і сінтагматыкі публіцыстычнага тэксту яскрава выражаецца ва ўзаемадзеянні лексем, прымяненне якіх базуецца на законах тэкставай арганізацыі, вызначаецца парадымматычнымі здольнасцямі (магчымасцямі) моўнага факта і сінтагматычнай неабходнасцю яго ў канкрэтнай маўленчай сітуацыі. Пры ранейшай генералізацыі паняццяў дыхатаміі мовы і маўлення (Ф. дэ Сасюр) у асяродку важных кампанентаў яе існавання не ўлічвалася адно – “падзейнасць” вербальнага знака. У рэчышчы дыскурснага аналізу любое слова разглядаецца як заменнік, сімвалічна пабудаваны ў мысленні чалавека канструкт “жыццёвай прасторы”, адлюстравання рэчыўнага свету.

3. Сінтагматыка публіцыстычнага тэксту зададзена функцыянальным стылем, больш строгая і іерархічна арганізаваная. Кожнае фіксаванае ўжыванне паўстае “адрэзкам уяўнага свету”, узаемапраектаванага на грамадства. Медыя-сінтагма па фрагментах канструіруе рэчаіснасць, у якой жыве і творыць журналіст.

4. Марфалагічная стратыфікацыя публіцыстычнага тэксту, квантытатыўныя паказчыкі яго арганізацыі і вытворчасці дыягназуюць спецыфіку працякання журналісцкага працэсу айчынных мас-медыя, утрымліваюць у сабе своеасаблівую кадыфікацыю маўленчай і аб’ектыўнай рэчаіснасці, выразна характарызуюць публіцыстычны фрагмент у сінхронным плане, паказваюць на фарміраванне новага пісьма публіцыстыкі постсавецкага перыяду.

5. Лексічная парадыгма публіцыстычнага тэксту складаецца са своеасаблівай сукупнасці сем, якія цесным чынам, у звязку з абазначэннем рэалій, арганізаваны ў масава-інфарматыўны кантынуўм, аб'яднаны дэнататыўна, рэферэнтна і сігніфікатыўна. Канцэптуалізацыя рэчаіснасці адбываецца ў свядомасці рэцыпіента праз публіцыстычны тэкст; індыкатары ілакутыўнага акта лексічнай дамінанты цалкам падпарадкаваны камунікатыўнай задачы, якая ставіцца не на сінтагматычным узроўні, а на парадыгматычным, і толькі пасля рэалізуецца ў маўленні журналіста.

6. Тэкставая дзейнасць журналіста вызначаецца спосабам адлюстравання маўленчай рэчаіснасці, мае выразную экстралінгвістычную сутнасць, характарызуецца актуалізаванай на сучасным этапе інтэр-тэкстуальнасцю, што з'яўляецца асноўнай рысай постмадэрнісцкага пісьма ў журналістыцы.

7. У таксаноміі навуковага ўладкавання *тэорыя тэксту – лінгвістыка тэксту* лінгвістыка публіцыстычнага тэксту экстрапалюе ў поле даследчага пошуку важныя для медыя-працэсу тэкставыя складнікі: прызначанасць для масавай аўдыторыі і распаўсюджанасць, апэратыўнасць, перыядычнасць і рэгулярнасць, вар'іраванасць / варыятыўнасць і дубліраванне, калектыўнае аўтарства і выразная камунікатыўная зададзенасць.

8. Тэкставая арганізацыя, вытворчасць і праектаванасць на спажыўца інфармацыі дыскурса навін маюць спецыфічны сацыяльна абумоўлены характар, што тлумачыцца сукупнасцю ўласцівасцей разумова-маўленчай дзейнасці грамадства. Сінтагматычнасць лексічных сродкаў маўленчага стылю эпохі можа ўступіць у прамую супрацьлегласць, “асістэмнасць” у дачыненні да моўных (структурных і сістэмных) правіл яе пабудовы. Уступаюць у сілу экстралінгвістычныя фактары, якія акрэсліваюць сацыяльны і культураспецыфічны фон камунікатыўнай сітуацыі, вызначаюць мэтавыя ўстаноўкі, паказваюць на машабнасць распаўсюджання такой супрацьлегласці, якая часцей за ўсё не ўсведамляецца носбітамі мовы.

Асабісты ўклад суіскальніка. Дысертацыя – самастойная навуковая праца, у якой на аснове сістэмна-комплекснага аналізу распрацаваны новы навуковы накірунак у журналісцкай навуцы і лінгвістыцы, які адкрывае перспектывы для стварэння нацыянальнай дыскурснай канцэпцыі вывучэння публіцыстычнага тэксту як складанай камунікатыўнай з'явы, прэзентуючай этна-псіхалагічны склад носбітаў мовы, а таксама мэтавыя ўстаноўкі, жаданні і намеры камунікантаў.

Апрабацыя вынікаў дысертацыі. Канцэпцыя даследавання, тэарэтычныя вывады і практычныя рэкамендацыі, выкладзеныя ў дысертацыі, разглядаліся і атрымалі станоўчую ацэнку на пасяджэнні кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання Белдзяржуніверсітэта (праатакол №12 ад 10 чэрвеня 2003 года), былі прадметам абмеркавання на семінарах, рэспубліканскіх і міжнародных навукова-практычных

канферэнцыях, лінгвістычных чытаннях на працягу 1986 – 2003 гг.: “Словообразование и номинативная деривация в славянских языках” (Гродна, 25 – 26 верасня 1986; 5 – 6 кастрычніка 1989); “Журналістыка: вопыт, праблемы, перспектывы” (Мінск, 1 снежня 1989 г.); “Беларуская журналістыка: актуальныя праблемы развіцця” (Мінск, 21 сакавіка 1991 г.); “Журналістыка: вопыт, праблемы, перспектывы” (Мінск, 12 снежня 1992 г.); “Праблемы изучения и преподавания русского языка в вузах и школах республики” (Мінск, 20 – 22 мая 1992 г.); “Журналістыка: вопыт, праблемы, перспектывы” (Мінск, 4 – 6 кастрычніка 1994 г.); “Журналістыка на парозе ХХІ стагоддзя: канцэпцыі і тэндэнцыі развіцця” (Мінск, 21 сакавіка, 1996 г.) “Беларуская і руская мовы ў Беларусі: праблемы функцыянавання і ўзаемадзеяння” (Мінск, 5 кастрычніка 1997 г.); “Язык, слово, действительность” (Мінск, 22 – 23 мая 1997 г.); “Мадэлі функцыянавання сродкаў масавай інфармацыі” (Мінск, 10 – 12 лістапада 1998 г.); “Недзяржаўная журналістыка ў сістэме СМІ Беларусі” (Мінск, 16 лістапада 1998 г.); “Журналістыка на парозе ХХІ стагоддзя: вопыт, праблемы, перспектывы” (Мінск, 16 ліст. 1999 г.); “Журналістыка – 2000” (Мінск, 21 ліст. 2000 г.); “Сродкі масавай інфармацыі Беларусі ў дэмакратычным працэсе” (Мінск, 3 мая 2001 г.); “Журналістыка – 2001” (Мінск, 27 – 28 лістапада 2001 г.); “300 лет российской журналистики” (Санкт-Петербург, 11 декабря 2002 г.); “Журналистика в 2002 году. Средства массовой информации и реалии нового века” (Москва, 3-5 февраля 2003 г.); “Текст в лингвистической теории и в методике преподавания филологических дисциплин” (Мозырь, 26-27 марта 2003 г.); “Средства массовой информации в современном мире. Петербургские чтения” (Санкт-Петербург, 23-24 апреля 2003 г.) і інш.

Апублікаванасць вынікаў. Асноўныя палажэнні і вынікі дысертацыйнага даследавання знайшлі адлюстраванне ў 63 публікацыях, сярод якіх 3 манаграфіі, 33 навукова-тэарэтычныя артыкулы (з іх 20 артыкулаў у навуковых часопісах, вызначаных ВАКам), 6 вучэбных дапаможнікаў і праграм, 20 матэрыялаў і тэзісаў навукова-практычных канферэнцый.

Агульная колькасць старонак апублікаваных матэрыялаў звыш за 1100.

Структура дысертацыі. Дысертацыя складаецца з уводзінаў, агульнай характарыстыкі даследавання, трох глаў, заключэння, спіса выкарыстанай літаратуры (322 пазіцыі), 2 дадаткаў, 15 табліц, 2 малюнкаў, 7 схем, 2 дыяграм.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

Ва **Уводзінах** даецца агульны агляд сучаснага стану па вывучэнні дыскурса сродкаў масавай інфармацыі, абгрунтоўваецца выбар тэмы,

правамернасць і неабходнасць сінкрэтычнага даследавання праблем журналістыкі і мовазнаўства, а таксама прыводзіцца кароткая характарыстыка напрамкаў і тэндэнцый развіцця дыскурснага аналізу СМІ.

Першая глава дысертацыі **“Генезіс дыскурса беларускіх СМІ і анталагічны статус лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту”** прысвечана распрацоўцы і тэарэтычнаму абгрунтаванню экстралінгвістычнай канцэпцыі вывучэння публіцыстычнага тэксту.

Арганічным працягам навуковага спасціжэння свету стала ўзвядзенне кагнітыўнага аспекту даследавання мовы ў ранг галоўнага кампанента агульнай тэорыі камунікатыўна-моўнага ўзаемадзеяння. Вывучэнне мовы ў такім рэчышчы не толькі адкрывае доступ да працэсаў і структур, што забяспечваюць прадудыраванне, разуменне, запамінанне, але і дае магчымасць тлумачыць, як адбываецца планаванне, вытворчасць і разуменне маўленчых актаў. Такім чынам, прадукт разумовай чалавечай дзейнасці – пэўная тэкставая арганізацыя – уяўляе сабой складаную камунікатыўную з’яву. Яна не толькі ўключае інтралінгвістычныя фактары пабудовы, а і падае даволі разнастайную карціну свету, адлюстроўвае працэс устанаўлення неабходнай сувязі паміж моўнымі выказваннямі як лінгвістычнымі аб’ектамі і сацыяльнымі дзеяннямі.

Умацаваны ў навуковую практыку новы этап лінгвістычнага вывучэння свету засноўваецца на семіялагічнай прыродзе слова, якое інфарматыўна перадае заўважныя і незаўважныя сацыяльна-эканамічныя, грамадска-палітычныя пераўладкаванні носьбітаў мовы (лексіка-семантычныя зрухі), дыягназуе тып мыслення, рэалізуе камунікатыўныя макра- і мікрастратэгіі (фарміраванне і трансфармацыя мадэлей камунікатыўных сітуацый у залежнасці ад сацыяльнага вопыту), арганізуе прагматычны кантэкст (валоданне не толькі агульнымі ведамі, але і ўласнымі ўстаноўкамі, уяўленнямі, эмоцыямі).

Мова адлюстроўвае рэчаіснасць і чалавека, з’яўляецца формай захоўвання ведаў пра рэчаіснасць.

Уласна лінгвістычныя і міждысцыплінарныя даследаванні апошніх дзесяцігоддзяў базай для навуковых пошукаў маюць семіятычную сувязь паміж з’явамі жыцця, прэзентацыю іх у мове не толькі на інтралінгвістычным узроўні, які забяспечвае тэхналагічную функцыю камунікацыі, але і на ўзроўні ілакутыўных сіл, якія ўключаюць у сябе своеасаблівую гаму маўленчай дзейнасці.

У параграфе главы **“Тэкст. Тэорыя тэксту і лінгвістыка тэксту. Дэфінітыўны апарат апрацоўкі тэксту ў лінгвістычных сферах. Інтэртэкстуальнасць”** разглядаецца сінкрэтычнасць заяўленых паняццяў і спецыфіка іх у дачыненні да журналістыкі і мовазнаўства.

У лінгвістыцы тэксту на сёння наглядна вылучаюць два асноўныя напрамкі. У першым выяўляюцца сэнсавыя адрозненні камунікатыўна арыентаваных кампанентаў выказвання, якія паказваюць на правілы лагічнага разгортвання зместу тэксту, яго прагматычных характарыстык. Тэкст

выступае ў ролі кантэкстна-кансітуацыйнага камунікатыўнага акружэння, якое дазваляе рэцыпіенту інтэгравацца ў “карціну свету” яе стваральніка. Другі напрамак прадугледжвае выяўленне глыбінных сэнсаў, якія могуць быць змешчаны ў адным вербальным тэксте. І першы, і другі маюць непасрэднае канструктыўнае дачыненне да дыскурснага аналізу, пры якім тэкст разглядаецца як камунікатыўная з’ява, камунікатыўная падзея, “фрагмент рэчаіснасці”, прычым выяўляецца кампанентная сістэма працэсаў спараджэння тэксту – планаванне, вытворчасць і праектаванне на спажыўца. У тэорыі тэксту даследуюцца асноўныя ўласцівасці семіятычнага тэксту – звязнасць і функцыянальная нагрузка яго элементаў. Калі зыходзіць з асноўных пастулатаў дзвюх навук (тэорыі тэксту і лінгвістыкі тэксту), то лінгвістыка публіцыстычнага тэксту ў гіпера-гіпанімічнай таксаноміі вызначаецца як прыватнае праяўленне ў доследным ланцужку: тэорыя тэксту → лінгвістыка тэксту → лінгвістыка публіцыстычнага тэксту. Анталагічны статус апошняй вызначаецца прадметам вывучэння, а менавіта вывучэннем публіцыстычнага тэксту.

Правесці выразную мяжу паміж лінгвістыкай тэксту і дыскурсным аналізам немагчыма, бо гэта ўзаемазвязаныя ў таксаноміі паняцці і сферы прыкладання даследчых намаганняў. Навуковай праграмай лінгвістыкі тэксту з’яўляецца высвятленне шматстайных сувязей вербальнага знака ў сістэме ўнутранай арганізацыі і ў сістэме вонкавых сувязей яго са знешнім светам. Адным з такіх кампанентаў з’яўляецца сацыяльнае ўладкаванне моўнага факта на лінгвістычнай карце адлюстравання свету, што дэкадзіруе, расшыфроўвае дыскурсны аналіз СМІ. Разрыў дыхатамічнага цэлага *тэкст* – *дыскурс* прыводзіць да скажэння ўспрымання і інтэрпрэтацыі маўлення.

У другім параграфі главы “**Тэкставая дзейнасць журналіста. Журналісцкі тэкст: Інфармацыйныя і публіцыстычныя тэксты. PR-тэксты**” абгрунтоўваецца паняцце *публіцыстычнага тэксту*, якое дыферэнцыруецца ад блізкіх абазначэнняў і ўключаецца ў поле тэкставай дзейнасці журналіста.

Асноўным характарыстычным параметрам дзейнасці журналіста з’яўляецца комплекснасць яе суб’екта. Публіцыстычны тэкст – вынік творчай (полі- і манааўтарскай) дзейнасці журналіста. Тэрміналагічнае ўжыванне словазлучэння “публіцыстычны тэкст” даволі энтрапічнае, неадназначнае і таму вымагае некаторых тлумачэнняў. Вядучая роля ў асэнсаванні яго належыць азначэнню “публіцыстычны”, менавіта яно вызначае сутнасць паняцця. Пры вывучэнні крыніц класічнай журналістыкі і стылістыкі, культуралогіі публіцыстычных жанраў ствараецца ўражанне, што даследчыкі з асцярожкай ставяцца да надання гэтаму паняццю тэрміналагічнага значэння. Ёсць спробы дэфінітыўна інтэрпрэтаваць яго ў паняццях тыпу “*журналісцкі тэкст*”, “*газетны тэкст*”, “*тэкст СМІ*”, “*медыя-тэкст*”, “*тэкст камунікацый*”, “*PR-тэкст*” і інш.

На фарміраванне паняццыйнага статуса публіцыстычнага тэксту можа мець уплыў той факт, што ў журналістыцы ЗША, Заходняй Еўропы тэрмін

“публіцыстыка” не набыў такога шырокага прымянення, як ва ўсходнеславянскай. У сучаснасць нарастае тэндэнцыя абазначэння прадукту журналісцкай творчасці новаўтварэннем *медыя-тэкст*. У іншым ракурсе, са з’яўленнем PR-дзеянасці, у тэорыі і практыцы сувязей з грамадскасцю заканамерна культывуецца паняцце *PR-тэксту*. Што датычыць першага, то яго прымяненне ў працах сучасных даследчыкаў, без дастатковых абгрунтаванняў, нельга лічыць цалкам апраўданым і прыярытэтным.

Разуменне *журналісцкага тэксту* больш шырокае, чым *публіцыстычнага*. Апошні трэба лічыць прыватнай праявай у тым вызначэнні, што журналістыкай называем і галіну навуковага пазнання, і прыкладную дысцыпліну, і практыку прафесійнай дзейнасці. Тэрмін *газетны тэкст* дыферэнцыруе прадмет журналісцкай практыкі з пункту гледжання крыніцы размяшчэння.

У дачыненні да журналісцкага *PR-тэкст* выступае ў якасці дэтэрмінанта так званай “арыентаванай журналістыкі”, ідэалогія якой замыкаецца на карпаратыўных цікавасцях. У аснову *журналісцкага і PR-тэксту* пакладзены пэўны факт. Адрозненне можа праяўляцца толькі ў інтэрпрэтацыі і механізме падачы яго.

Публіцыстычны тэкст – разнавіднасць маўлення, асноўнай функцыяй якога традыцыйна лічыцца спраектаванасць на сферу палітыка-ідэалагічных грамадскіх адносін. Сігніфікатыўнае напаўненне гэтага паняцця зыходзіць са змястоўнага, сутнаснага сэнсу, а не з арганізуючага, як у азначэнні *журналісцкага тэксту*, інтэрпрэтацыйнага, як у азначэнні *медыя-тэксту*, і карпаратыўнага, як у азначэнні *PR-тэксту*. Абазначэнні *тэкст СМІ, тэкст СМК* прымаюцца ў дысертацыі як амбівалентныя.

Лінгвістыка публіцыстычнага тэксту грунтуецца на спецыфіцы вывучэння сваіх арганізуючых элементаў – аб’екта і прадмета. Аб’ектам вывучэння лічым тэкставую дзейнасць журналіста (і публіцыстычны стыль як функцыянальную разнавіднасць мовы, што выкарыстоўваецца ў друкаваных і аўдыёвізуальных СМІ), прадметам – публіцыстычны тэкст як канкрэтнае ўвасабленне прафесійнай дзейнасці журналіста і рэалізацыя названай разнавіднасці мовы. Агульным для прыведзенай дыхатаміі паняццяў з’яўляецца тое, што яны маюць экстралінгвістычную абумоўленасць і ў функцыянальным напрамку і ў тэкстаўтваральным: прызначанасць для масавай аўдыторыі, апэратыўнасць, інтэртэкстуальнасць, вар’іраванне і дубліраванне зместу, перыядычнасць, калектыўнае аўтарства. Маем на ўвазе тэксты такой кангламерацыі, якія ўключаюцца ў разгляд публіцыстычнага (газетна-публіцыстычнага) стылю.

Структурныя адзінкі мовы, уступаючы ў сістэмныя адносіны адно з адным, набываюць функцыянальную прызначанасць, раскрываюць шматаспектнасць праяўлення моўнага знака ў кагнітыўнай прыродзе пабудовы лінгвістычнай карціны свету. Калі звязнасць і цэласнасць тэксту як структурнай адзінкі маўлення прыцягнулі ўвагу даследчыкаў на пачатку ХХ

ст., то тэкст як фрагмент рэчаіснасці выклікае пільную цікавасць даследчыкаў нашых дзён і паступова афармляецца ў дэфініцыі *дыскурса*.

Трэці параграф **“Дыскурсны падыход да вывучэння публіцыстычных тэкстаў (сцэнарый дыскурснага аналізу тэкстаў-навін)”** дазволіў ўсебакова ахапіць арыенціры на прасвятленне характару сувязей паміж рознымі кагнітыўнымі сістэмамі і ўмовамі паспяховасці маўленчых актаў у канкрэтных сітуацыях. Па-за такіх кагнітыўных фактараў, як жаданне, норма і ацэнка, вялікая роля належыць канвенцыянальным ведам, якія вызначаюць функцыянаванне іншых сістэм, што забяспечваюць камунікацыю.

Надзённым застаецца апісанне сістэмы тэматычна уніфікаваных лексіка-семантычных палёў інфармацыйнага забеспячэння, якое ахоплівала б усе сферы чалавечай дзейнасці. Гэта дазволіла б знайсці эфектыўныя формы і прыёмы падачы інфармацыі, фарміраваць і развіваць камунікатыўныя ўстаноўкі, рэпрэзентаваць камунікатыўныя сітуацыі ў адпаведнасці з інтэрпрэтацыйнай дыскурсам.

Тэкставая арганізацыя, вытворчасць і праектаванасць на спажыўца інфармацыі дыскурса навін маюць спецыфічны сацыяльна абумоўлены характар, што тлумачыцца сукупнасцю ўласцівасцей разумова-маўленчай дзейнасці (лагасферы) мана- або поліэтнічнага грамадства. Гэта на першы погляд стрымлівае жаданне знайсці універсальнасць тэкстаў-навін, але зразумела і тое, што структура і сэнсава-тэматычная накіраванасць іх не адвольныя.

Вывучэнню тэкстаў-навін спадарожнічае макра- і мікрасацыялагічны аналіз газетных паведамленняў. Такія каментары неабходныя з прычыны існавання сацыяльных і асабліва ідэалагічных фактараў, якія дыягназуюць з’яўленне тых ці іншых тэкстаў, тлумачаць іх экстралінгвістычную афарбоўку, фактычна паказваюць, якім чынам дзейнічаюць “меры прымусу” ў сістэме рэальнай вытворчасці матэрыялаў СМІ. І, як вынік, трансліраванне тэкстаў-навін на масавую аўдыторыю набывае камунікатыўна зададзеную праекцыю на “канструяванне рэчаіснасці”. Рамкі сацыяльных, інстытуцыянальных, карпаратыўных цікавасцей вызначаюць тое, як “бачаць сацыяльны свет” журналісты, а адсюль відавочныя і задачы журналіста ў аднаўленні падзей. Фонавыя веды інтралінгвістыкі тэкстаў-навін у сваёй сукупнасці ствараюць панарамнае праектаванне інфармацыі на рэцыпіента, накіроўваюць яго, культывуюць патрэбныя каштоўнасці.

Элементны склад універсальнай формулы тэкстаў-навін арганізуецца з адвольнасці / устойлівасці моўных знакаў (парадыгматычныя магчымасці – сінтагматычная рэалізацыя; вольнасць лексічнай спалучальнасці – фразеалагічная звязнасць – тэкставыя рэмінісцэнцыі), камунікатыўнай зададзенасці / спосабаў карэфэрэнцыі яе (прагматычныя ўстаноўкі, актывізацыя сацыяльнага вопыту, маркеры), макра- і мікраструктур (вытворчасць і фарміраванне тэкстаў), экспліцытнасці / імпліцытнасці зместу (гарызантальны і вертыкальны кантэксты), прагматычнасці / стратэгічнасці

(падпарадкаванне камунікатыўнай падзеі, пазіцыі журналіста “карпаратыўным” цікавасцям), кагнітыўнасці / камунікатыўнага ўзаемадзеяння (успрыманне інфармацыі, сацыяльная кампетэнтнасць).

Разгляд тэкставага факта, паказваецца ў чацвёртым параграфі главы **“Роля сасюраўскай канцэпцыі ў вызначэнні сутнасці дыскурснага падыходу да вывучэння СМІ”**, у рэчышчы семантычнай эвалюцыі інтэгральных і дыферэнцыяльных прымет (эпідыгматыка), сістэмнасці наяўных, магчымых і верагодных семаў (парадыгматыка), лінейнага размяшчэння іх (сінтагматыка) стварае агульны фон даследавання дыскурса з пункту гледжання інтралінгвістычнага ўваходжання ў камунікатыўную сітуацыю. Вызначэнне культураспецыфічнасці, сацыяльнай абумоўленасці і гістарычнай зменлівасці тэкставага факта дыктуе прымяненне сумежных метадык даследавання дыскурса і ўяўляе сабой экстралінгвістычнае ўваходжанне ў камунікатыўную сітуацыю. Два ўзаемазвязаныя бакі аднаго цэлага – камунікатыўнага акта – вызначаюцца двухмернасцю існавання такіх з’яў, як мова і маўленне. Навука, такім чынам, атрымлівае шматабяцальны і важны для далейшай эвалюцыі яе прадукт чалавечай дзейнасці – тэкст, у якім пададзены і парадыгматычныя здольнасці вербальнага знака, і сінтагматычнае (лінейнае) уключэнне яго ў маўленчую дзейнасць, і камунікатыўнае прызначэнне яго як цэласнай сукупнасці ведаў пра навакольны свет (дыскурс).

У пятым параграфі **“Праблема вызначэння зместу тэрміна *дыскурс*, яго структуры і залежнасцей”** на прыкладах канкрэтных камунікатыўных сітуацый, апісаных сродкамі масавай інфармацыі (барацьба з тэрарыстамі, вайна ў Іраку), раскрываецца паняцце *дыскурс* і выпрацоўваецца формульнае абзначэнне яго ў падзейнай суаднесенасці, што грунтуецца на розніцы паміж складнікамі структуры дыскурса: $DN\#1 (makro : mikro) - DN\#2 (makro : mikro)$, дзе D – дыскурс, $makro$ – макрастратэгія (абагульненае апісанне асноўнага зместу, які адрасат будзе ў працэсе разумення камунікатыўнай падзеі); $mikro$ – мікрастратэгія (члянэнне дыскурса на мінімальныя складнікі: прэдыкацыі, або клаўзы). Макраструктуры адпавядаюць структурам доўгачасовай памяці, яны сумуюць інфармацыю, якая захоўваецца даволі працяглы час людзьмі, што інтуітыўна засвоілі пэўны дыскурс. Прыведзеная формула рэалізуецца ў наступнай прапорцыі: $DN\#1(makro : mikro) - DN\#2(makro : mikro) = DN\#1(L + Ilak. + P) - DN\#2(L + Ilak. + P)$, дзе L – лакуцыя, $Ilak.$ – ілакуцыя, P – перлакуцыя.

Апісанай схеме спадарожнічае кагнітыўная фонавая інфармацыя, што структурыруе разуменне камунікатыўнай падзеі і выяўляе яе праекцыю на рэчаіснасць.

Шосты параграф першай главы **“Ад вывучэння мовы ў сацыяльным кантэксце да дыскурснага аналізу”** прасвятляе складаны шлях лінгвістычных ведаў да дыскурснай тэорыі вывучэння мовы. Дыскурс як іерархія ведаў, складаная камунікатыўная з’ява ў лінгвістыцы

публіцыстычнага тэксту паўстае, можна сказаць, у першародным і натуральным счапленні моўна-камунікатыўнага ўзаемадзеяння і выніку яго – СМІ ва ўсіх іх праяўленнях. Менавіта сродкі масавай інфармацыі перш-наперш кладуцца на прапанаваныя вучонымі розных пунктаў гледжання і навуковых цікавасцей мадэлі рэпрэзентацыі свету, у прыватнасці, грамадскай думкі – магутнага фундатара палітычнага, эканамічнага, культурна-асветнага і сацыяльнага жыццёвага ўладкавання.

Сёмы параграф **“Асобныя характарыстыкі беларускамоўных тэкстаў СМІ ў звязку з гісторыяй і сучасным станам функцыянавання мовы”** ўтрымлівае падпараграфы “Семантычная кандэнсацыя як акумулятыўны сродак назапашвання ведаў пра метнальнасць народа”, “Моўная дывергенцыя і канвергенцыя: уплыў на вытворчасць публіцыстычнага тэксту”, “Беларускія СМІ ў сітуацыі дзяржаўнага білінгвізму, сучасныя тэндэнцыі развіцця мовы СМІ”, “Ізамарфізм рускага элемента ў беларускамоўных тэкстах СМІ”, у якіх падаюцца маўленчыя асаблівасці як функцыянавання СМІ, так і выражэння імі камунікатыўных устаноў, інакш кажучы, інтэрпрэтаваных сацыяльных дзеянняў носьбітаў мовы.

Мова СМІ вылучаецца сацыяльнай ацэначнасцю, у аснову якой кладзецца прынцып пеярэатывнасці пры маніпуляванні фактамі, што адчуваюцца ад каштоўнасцей пабудаванага грамадства, і прынцып пеярэатывнасці пры ўхваленні “сваіх” вартасцей. Агульнай тэндэнцыяй слоўнай ацэначнасці была завострана экспрэсіўная, стылістычна вульгарызаваная лексіка, накіраваная на выкрыццё “чужароднасці”, адпаведная камунікатыўным устаноўкам адрасата. Пераходны перыяд выразна люструе арыентацыю былой пеярэатывнай ацэначнасці на нейтральную лексіку і штучную скіраванасць да максімальнай меліяратывнасці ў рэкламных (адаптацыя да рэкламнай камунікацыі) і PR-тэкстах.

Паслабленне аналітызму і прапагандысцкай тактыкі газетных тэкстаў, паступовае ўстараненне празмернай тыпізацыі грамадства (і, як вынік, так званых “неінфарматыўных” інфармацый) узмацняе лакальную, тэмпаральную канкрэтызуючыя стратэгіі падачы публіцыстычных матэрыялаў.

Мяняе свой воблік канцэптвальная лексіка, якая выконвае дамінантную функцыю ў празмерна ідэалагізаваным грамадстве. Яна саступае месца тэматычнай уніфікацыі: *радзіма – самасвядомасць, добрасуседства, незалежнасць – патрыятызм, нацыянальная ідэя*. Набывае новае гучанне само паняцце ідэалогіі.

Шырокае вывучэнне парадыгматыкі слова і рэалізацыі яго магчымасцей у сінтагматычным размяшчэнні, выяўленне рознабаковай семантычнай сувязі з сукупнасці формаў выражэння вымушае лінгвістыку мець прадметам вывучэння сутнасць моўнага знака. Элементы дыскурснага аналізу, пры якім тэкст разглядаецца як камунікатыўная з’ява, што ўключае ў сябе і пазамоўныя фактары, як іерархія ведаў пра

навакольны свет, выкарыстоўваліся ў розныя перыяды існавання моў. Гэта магло адлюстроўваць і паказваць на нараджэнне пэўнай тэндэнцыі ў маўленчым кантактаванні, выразна засведчваць супярэчнасць і супрацьстаянне ў грамадстве. Асабліва тады, калі грамадскія катаклізмы скалалі звыклае жыццё, прымушалі носбіта мовы арыентавацца на іншыя каштоўнасці і вартасці.

Маўленне характарызуе эпоху, эпоха адлюстроўваецца ў маўленні.

Тэкстаўтваральная роля маўленчага факта ў публіцыстыцы вызначаецца інфармацыйнай накіраванасцю, з гэтым звязваецца актыўнае дзеянне ў тэкстах такога парадку тэорыі эканоміі маўленчых намаганняў, што з'яўляецца вызначальным у прагназаванні развіцця мовы ўвогуле і канкрэтнай маўленчай сітуацыі ў пэўны перыяд яе існавання. Выяўленне дывергентных характарыстык роднасных моў, праяў іх у маўленчай арганізацыі публіцыстычных тэкстаў садзейнічае вызначэнню гістарычнай абумоўленасці канвергентнасці моўных фактаў. З гэтага вынікае неабходнасць строгай распазнавальнасці перыядаў існавання літаратурных формаў беларускай і рускай моў.

Экстралінгвістычны ўплыў на беларускую мову дынамічна выражаецца ў часы яе афіцыйнай забароны, у выніку чаго парушаецца ўзаема сувязь паміж вуснай формай існавання мовы і пісьмовай. З гэтым звязана тое, што вусная форма існавання беларускай мовы не мела стрымліваючага фактару (як гэта вынікае з натуральнага і абавязковага ўзаемадзеяння дзвюх формаў існавання моў) у сваім развіцці, тады як у рускай мове з часоў кананічнай царкоўнаславянскай мовы дамінуе кніжна-пісьмовая тэндэнцыя. Традыцыя канструявання маўленчых сітуацый у беларускамоўных публіцыстычных тэкстах істотна адрозніваецца набліжэннем да вуснага маўлення. Гэта накладвае істотны адбітак і на рускамоўныя тэксты ў беларускіх СМІ, павінна быць вызначальнай рысай тэкставай дзейнасці беларускамоўнага журналіста, што на самрэч не выяўляецца ў публіцыстычных творах нашых выданняў (некаторае выключэнне складаюць газета “Звязда”, штотыднёвік “Літаратура і мастацтва”).

Ва ўмовах функцыянавання дзвюх блізкароднасных моў маецца відавочная небяспека ўзаемапранікненняў у маўленчай і, у меншай ступені, моўнай сістэмах. Інтэрферэнцыя стала пашыранай з'явай у рускамоўных беларускіх выданнях, праяўленне якой зніжае маўленчую культуру.

Норма фарміруецца ў выніку сацыяльна-гістарычнага адбору з існуючых слоў і формаў, якія зафіксаваны ў моўнай плыні, больш распаўсюджаных, агульнапрынятых. Яны і павінны мацаваць фундамент нацыянальнай літаратурнай мовы. Вядома, што норме характэрна сістэмнасць і глыбокая сувязь са структурай мовы. Мова ж – з'ява дынамічная, і гэта не можа не адбіцца на стабільнасці, гістарычнай абумоўленасці нормы. Вонкавыя фактары (экстралінгвістычны ўплыў) і чыста моўныя заканамернасці, тэндэнцыі развіцця фанетычнай, лексічнай, граматычнай сістэм вызначаюць змены літаратурнай нормы.

Канец XX ст. быў азнаменаваны якаснымі зменамі яе ў бок дэмакратызацыі. Таму сёння становіцца надзвычай важным правядзенне актыўна граматычных інтэрпрэтацый ужывання формаў слова і высвятленне яго лексічнай правамернасці. Публіцыстычны тэкст дае прастору для адшліфоўкі мовы, апрацоўкі стылістычнай маркіраванасці слова

Параўнальна з тэкстамі савецкага часу мяняецца накіраванасць публіцыстычнага тэксту, трансфармуюцца камунікатыўныя ўстаноўкі журналіста. Калі раней тэксты прэтэндавалі на аб'ектыўнасць і пераконанасць, то для сучаснай газеты характэрна іншае: палемічнасць, высокая ступень ацэначнасці і пераканальнасці, у чым рэалізуецца так званы персуазіўны аспект. Асабліва наглядна гэта праяўляецца ў апазіцыйным друку. Немалаважнае значэнне мае і ўцягненне чытача ў публічны дыялог; атрактыўнасць газетнай мовы адбываецца на ўсёй структуры газетнага тэксту і на сінтаксічных структурах яго пабудовы. Сэнс гэтых зменаў наглядаецца ва ўзмацненні інфармацыйнай накіраванасці загаловаў.

Мяняецца таксама роля і кампазіцыйная рэлевантнасць частак газетнага тэксту: асноўнай часткі, загаловаў і падзаглаваў. Апошнія актуалізуюць, камунікатыўна развіваюць, семантычна ідэнтыфікуюць інфармацыю, пададзеную ў заглаўку.

Кампазіцыйная пабудова матэрыялу, у якім значнае месца адводзіцца падзаглаўку, можа стаць вызначальнай рысай манеры выдання, як, напрыклад, гэта ўласціва газеце “Рэспубліка”, тады як “Народная газета” з нізкай частотнасцю выкарыстоўвае іх, аддаючы перавагу падводцы. Зрэдку ў апошняй камбінуецца трохэлементная падача матэрыялу. Уласна канструктыўную ролю максімальнага інфармацыйнага напаўнення выконвае заглавак у газетах “Звязда” і “Советская Белоруссия”, дзе менавіта яму адводзіцца дамінантная роля ў актуалізацыі ўвагі чытача. У цэлым заўважаецца тэндэнцыя да афармлення заглаваў сучасных газет прэдыкатыўнымі канструкцыямі, у адрозненне ад дамінавання намінаўнага афармлення іх у мове СМІ савецкага часу.

У сінтаксісе асноўнай часткі тэксту ўзрастае колькасць мадальных і аўтарызаваных канструкцый, прычым іх колькасць даволі высокая нават у тэкстах такіх жанраў, як заметка і рэпартаж. Мадальныя словы вызначаюць пазіцыю, пункт гледжання суб'екта на адносіны маўлення да рэчаіснасці, яны выражаюць ацэнку ў выказанай думцы або спосаб яе падачы.

На фоне ўзмацнення сацыяльнай стратыфікацыі грамадства ў спажыўца інфармацыі фарміруецца адчуванне ўключанасці ў кансалідуемую масавым інфармацыйным прадуктам (публіцыстычным тэкстам) нацыянальную лінгвакультурную прастору. На Беларусі яна мае сваё спецыфічнае праяўленне ў дзяржаўным білінгвізме. Вынікам яго дзеяння часта з'яўляецца інтэрферэнтнасць публіцыстычнага тэксту, што разглядаецца як адхіленне ад нормы і сістэмы адной мовы пад уплывам іншай.

Сінтагматычнасць некаторых лексічных сродкаў пэўнага маўленчага стылю эпохі можа ўступіць у прамую супрацьлегласць, “асістэмнасць” у

дачынненні да моўных (структурных і сістэмных) правіл яе пабудовы. У такім разе наглядаем падыход да аналізу тэкстаў, у якім пачынае дзеянне кагнітыўная тэорыя апрацоўкі дыскурса. Уступаюць у сілу экстралінгвістычныя фактары, якія акрэсліваюць сацыяльны і культураспецыфічны фон камунікатыўнай сітуацыі, вызначаюць мэтавыя ўстаноўкі, паказваюць на маштабнасць распаўсюджання такой супрацьлегласці, што часцей за ўсё не ўсведамляюцца носбітамі мовы. Фактычна маем сітуацыю, калі наглядаецца супярэчнасць паміж мысленнем і маўленнем.

Экстралінгвістычныя прычыны ўзнікнення празмерна інфарматыўных словазлучэнняў маюць пад сабой грунт, які закранае спецыфіку рэпрэзентацыі карціны свету, адлюстраванне яго, міжасобаснае і сацыяльнае ўзаемадзеянне паміж удзельнікамі зносін; уключае ў поле даследчага зроку інтэртэкстуальнасць (цытацыю, якая анталагічна склалася ва ўмовах савецкага “лікбезу”) і культураспецыфічнасць моўнага знака, вынікуе разумова-маўленчую дзейнасць грамадства.

Поступательное движение вперед, перспективное развитие і іншыя такога тыпу словазлучэнні доўгі час лічыліся (і лічацца сёння) “прэстыжнай” мовай, а калі сюды далучыць газетны стэрэатып: *в рамках трехдневного пребывания... провел ряд встреч... ознакомился с экономическим потенциалом восточного и западного регионов страны, в частности осмотрел инфраструктуру...* (Рэспубліка. 18.05.2002), то ствараецца ўражанне, што карані чыноўна-бюракратычнага тыпу маўлення надоўга і моцна ўкараніліся ў свядомасць грамадства, і высечы іх адтуль амаль немагчыма, пакуль не зменіцца тып мыслення.

Восьмы параграф першай главы **“Агульныя анталагічныя і прыватныя экстралінгвістычныя характарыстыкі публіцыстычнага тэксту”** складзецца з сямі падпараграфіў “Публіцыстычны тэкст: прызначанасць для масавай аўдыторыі і распаўсюджанасць”, “Экстралінгвістычны фактар дзеяння публіцыстычнага тэксту: апэратыўнасць”, “Перманентнасць публіцыстычнага тэксту: перыядычнасць і рэгулярнасць. Фарміраванне інфармацыйных паводзін”, “Дубліраванне і вар’іраванне: варыянтна-інварыянтны падыход да сігніфікацыі публіцыстычнага тэксту”, “Вытворчы цэх” публіцыстычнага тэксту: аўтарскае “я” і калектыўнае аўтарства”, “Экстралінгвістычная матывацыя інтэртэкстуальнага эфекту журналісцкай дзейнасці”, “Камунікатыўная зададзенасць і прызначанасць публіцыстычнага тэксту”.

Палітычная сітуацыя, эканамічныя пераўтварэнні, якія адбываліся ў перыяд перабудовы і адбываюцца зараз, радыкальным чынам змянілі мову сродкаў масавай інфармацыі. Калі ў перабудовачныя часы публіцыстычны тэкст вызначаўся рухомасцю, выкліканай экстралінгвістычнымі фактарамі, то сёння можам гаварыць пра пэўную сфарміраванасць “новага” публіцыстычнага стылю, у аснову якога пакладзены “фрагмент” рэчаіснасці ў

суцэльнай звязцы з тымі падзеямі, што яго нараджаюць і культывуюцца ва ўсведамленне спажыўца інфармацыі.

Тэкст можа стварацца журналістам сітуацыйна, у пэўнай сацыяльна абумоўленай сітуацыі, культураспецыфічнай у сваім праламленні на свядомасць грамадства і гістарычна адзначанай. У такім разе маем на ўвазе экстралінгвістычныя прычыны суб'ектыўнага парадку.

Больш агульнымі і глабальнымі ў праяўленні канструявання тэксту выступаюць экстралінгвістычныя фактары, якія рэгламентуюць спараджэнне публіцыстычнага тэксту. Да іх адносяцца: прызначанасць для масавай аўдыторыі, апэратыўнасць, перыядычнасць і рэгулярнасць, дубліраванне і валентнасць зместу, калектыўнае аўтарства, інтэртэкстуальнасць.

Масавае публіцыстычнае тэксту выражае сабой яго функцыянальную прызначанасць як разнавіднасці літаратурнай мовы і шырока прымяняльнага ў розных сферах грамадскага жыцця прэзэнтанта карціны, фрагмента журналісцкага бачання свету.

Масавая аўдыторыя вызначаецца сацыяльнай стратыфікацыяй і ўяўляе сабой разрозненыя індывідуумы, групы розных прафесій, сацыяльнага становішча, культурнага ўзроўню, палітычных і ідэалагічных устаноў і інш., якія не могуць напрамую ўзаемадзейнічаць паміж сабою, яны могуць быць няпэўна арганізаванымі або ўвогуле неарганізаванымі. Масавае дасягаецца тыражаваннем тэкстаў, што набывае назву масавага інфармацыйнага прадукту.

Сродкі масавай інфармацыі ўсё больш ператвараюцца ў важны кампанент палітычнага працэсу. Асабліва наглядна гэта праяўляецца ў расійскай рэчаіснасці. Палітызаваны масавы публіцыстычны тэкст пашырае поле сацыяльнай раз'яднанасці, калектыўнай агрэсіўнасці. Тыражуючы эмацыянальныя стымулы, палітызаваныя СМІ правакуюць грамадства, эксплуатауюць канструкты “агульныя інтарэсы”, “агульныя праціўнікі”, “агульныя погляды”, чым дасягаюць пастаўленай мэты – падзяліць людзей на “сваіх” і “чужых” (наглядная дэманстрацыя падаецца пры разглядзе інфармацыі з былой “Свабоды”). Экстралінгвістычная сутнасць тыражавання публіцыстычнага тэксту праяўляецца ў магутнай уплывовай сіле на масавую аўдыторыю, што часам можа перарастаць у маніпуляцыю грамадскай свядомасцю (інфармацыйная атака прымушае рэцыпіента думаць, жыць стэрэатыпамі).

Перыядычнасць СМІ забяспечвае непарарывнасць, дынамічнасць масавага інфармацыйнага працэсу, што фарміруе камунікатыўныя паводзіны індывідуума, прывучае да пастаяннага спасціжэння публіцыстычнага тэксту. Такім чынам, фарміруе камунікатыўныя (інфармацыйныя) паводзіны чалавека.

Афармленнем камунікатыўных паводзін могуць служыць рэгулярнага распаўсюджвання канцэпты, што ўкараняюцца праз ідэалогію і культывуюцца ў свядомасці грамадства праз інфармацыйныя каналы. Яны маюць палярнае размяшчэнне па ацэначнай шкале – і +. “Прывучэнне” і “прывыканне” да іх

спажыўцоў інфармацыі забяспечваецца высокай частотнасцю ўжывання. Часам яны канстытуалізуюцца і становяцца выразнікамі эпохі.

Перыядычнасць і рэгулярнасць публіцыстычнага тэксту цесна звязана з вар'іраваннем і дубліраваннем яго сігніфікацыі.

Варыянтнасць ёсць гіпера-гіпанімічная таксаномія паняццяў “варыянт”, “інварыянт”, “вар'іраванне”, дзе варыянт – розныя праявы адной і той сутнасці, інварыянт – абстрактнае абзначэнне адной і той сутнасці ў адцягненні яе ад канкрэтных мадыфікацый (варыянтаў), вар'іраванне – тое, што відазмяняецца, разумеецца як пэўны эталон, норма, якія маюць уласцівасць мадыфікавацца. Так канструюецца анталагічная экстралінгвістычная сутнасць публіцыстычнага тэксту, якая кардынальным чынам уплывае на інтралінгвістычную будову публіцыстычнага тэксту, вызначае характар дзеяння дыскурса СМІ.

Дубліраванне і вар'іраванне зместу публіцыстычнага тэксту могуць ўплываць на “кампазіцыю” выдання, падпарадкоўваюць сабе сістэму распаўсюджвання актуальнай сігніфікацыі тэксту: базіснай, тэма-рэматычнай, рэматычнай, сітуацыйнай, варыянтна / інварыянтнай. Варыяцыі публіцыстычнага тэксту паказваюць на якасныя змены ў палітычнай прэсе, якія звязаны з канцэптуальнымі і структурнымі пераўтварэннямі, што перажываюць СМІ ў шматлікіх краінах.

Фактары тэкстаўтварэння і экстралінгвістыка журналісцкай дзейнасці выразным чынам люструюць камунікатыўнае лідэрства стваральніка публіцыстычнага твора і разам з тым вызначаюць генезіс і анталагію яго арганізацыі. Працэс пазнання тэксту, яго вытворчасці, планавання, праектавання і разумення грунтуецца на асноўным пастулаце медыя-тэкставай рэалізацыі – цесная звязанасць і замацаванасць за вербальнымі актам сацыяльных дзеянняў. Журналісцкі тэкст можа адпавядаць ці не адпавядаць пэўным правілам пабудовы, сістэмнасці паводзін моўнага факта ў складаным цэлым, але ён заўсёды павінен мець арсенал ключавых камунікатыўных кампазітаў, скіроўваючых яго на існасць, прызначанасць свайго існавання. Будуецца даволі складаная іерархія пераўтварэння індывідуальнага духоўнага прадукту, прапанаванага праз СМІ канкрэтнымі людзьмі, у прадукт грамадскі, калектыўны.

Публіцыстычныя тэксты вылучаюцца незвычайнай шырынёй тэматыкі, яны могуць датычыць любой тэмы, якая патрапіла ў цэнтр грамадскай увагі. Гэта натуральным чынам уплывае на журналісцкае маўленне: узнікае неабходнасць уключаць спецыяльную лексіку, якая патрабуе тлумачэнняў, а калі і разгорнутых каментарыяў. З другога боку, шэраг тэм пастаянна знаходзіцца ў полі зроку грамадскай увагі, і лексіка, якая адносіцца да гэтых тэм, набывае публіцыстычную афарбоўку. Такім чынам, наглядаем фарміраванне пласта маўленчых адзінак, характэрных для публіцыстычнага тэксту, камунікатыўная прызначанасць якога спрыяе канструяванню своеасаблівага тэзаўруса. Індывідуальныя матывацыі і формы паводзін

могуць быць прыняты соцыумам, калі яны ўяўляюць сабой варыяцыі ў азначаных межах.

Такім чынам, генезіс дыскурса беларускіх СМІ і анталагічны статус лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту вызначаюцца дакладна акрэсленымі прадметам (публіцыстычны тэкст) і аб'ектам (тэкставая дзейнасць журналіста) вывучэння, спецыфіка якіх заключаецца ў цесным перапляценні вербальнага знака і сацыяльнага дзеяння, што спараджае кагнітыўную апрацоўку дыскурса.

Лінгвістыка публіцыстычнага тэксту мае выразнае праяўленне ў нацыянальных СМІ, што звязана з гісторыяй і станам функцыянавання роднай мовы і інтэрферэнтнымі ўплывамі, ізамарфізмам чужога элемента ў мове-крыніцы, у агульных і прыватных экстралінгвістычных характарыстыках, як: прызначанасць для масавай аўдыторыі і распаўсюджанасць, аператыўнасць, перыядычнасць і рэгулярнасць, дубліраванне і вар'іраванне, калектыўнае аўтарства, інтэртэкстуальнасць і камунікатыўная прызначанасць.

У другой главе дысертацыі **“Лінгвістычная арганізацыя публіцыстычнага тэксту”** адзначаецца, што у лінгвістычным разуменні тэксту важна ўлічваць спецыфіку ўзаемаабумоўленых структурна-семантычных, структурна-граматычных сродкаў яго арганізацыі. Вывучаючы тэкст, нельга не ўбачыць сістэмнасць і строгаю структурыраванасць моўных элементаў, якія ствараюць цэласнасць аб'екта, а таксама комплекс адносін унутры такой арганізацыі. Лінгвістычнае даследаванне вызначае спосабы і прыёмы пабудовы тэксту, прымяркоўвае выяўленне і апісанне кожнай мікраструктуры – сукупнасці маўленчых адзінак у адпаведнасці з іх моўнай (верагоднай) рэалізацыяй. Выдзяленне ў моўным матэрыяле твора такой сукупнасці вызначае функцыянальны стыль, творчую манеру журналіста і ўтрымлівае ў сабе патэнцыял прыроднай характарыстыкі цесным чынам звязаных паміж сабой тэкставых элементаў, якія ў сваёй цэласнасці і планамерным уключэнні прэзентуюць камунікатыўныя намеры аўтара, кагнітыўную сутнасць тэксту як сацыялінгвістычнай з'явы.

У першым параграфі главы **“Выражэнне моўнай асобы ў тэксце”** паказваецца, што прадуктыўнымі сродкамі выражэння моўнай асобы з'яўляюцца структурна-семантычныя падсістэмы лексікі і фразеалогіі, семантычныя парадыгмы, структура і тыпы значэнняў слоў і фразеалагізмаў. Актуалізуецца апісанне асаблівасцей моўнай асобы на падставе створанага ёю тэксту. Важным у гэтым аспекце з'яўляецца выяўленне жыццёвых або сітуацыйных дамінант, устаноў, матываў, якія адлюстроўваюцца ў працэсах спараджэння тэкстаў і іх змесце. Пісьменнік выяўляе сябе ў ключавых словах, якія могуць стаць падстаўнымі складнікамі канцэптасферы яго творчасці. Дзейсным “прадстаўніком” творчасці можа стаць трапеічная сістэма або адзін з яе складнікаў, што разглядаецца ў падпараграфі “Трапеічная сістэма мастацкага тэксту ў дачыненні да сацыяльнай дзейнасці носьбіта мовы”.

Другі параграф главы **“Вонкавая і ўнутраная структурыраванасць публіцыстычнага тэксту”** прысвечаны выяўленню структур, логіка-семантычнай пабудовы адзінак, якія яго складаюць, асноўных тэкстаўтваральных катэгорый, неабходных для спасціжэння сэнсавай і структурнай завершанасці тэксту.

Парадыгматычныя адносіны рэалізуюцца ў тэксце ў “схаваным” выглядзе. У такім разе для выяўлення і апісання парадыгматыкі тэксту неабходнымі з’яўляюцца спецыяльныя працэдуры лінгвістычнага аналізу, накіраванага на ўстанаўленне значнасці лексем і асаблівасцей іх існавання як членаў пэўных лексіка-семантычных парадыгмаў, што праяўляюцца ў лінейным характары маўлення, у яго працягласці, аднакіраванасці, паслядоўнасці. Моўныя элементы, ідучы адно за адным, утвараюць своеасаблівы ланцужок – сінтагму, якая складаецца з кампанентаў, што ўступаюць у лінейныя адносіны. Апошнія вызначаюць сувязі паміж імі і заснаваны на кантрасце, дзякуючы чаму можам гаварыць пра супрацьпастаўленасць моўных і маўленчых адзінак. Для выяўлення такіх адносін існуе сегментацыя, або члянэнне тэксту.

Сінтагматычны аналіз тэксту ажыццяўляецца па двух розных накірунках, заснаваных на валентнасным і дыстрыбутыўным падыходах. Парадыгматычнасць і сінтагматычнасць тэксту супрацьпастаўлены па лагічным прынцеце іх арганізацыі: рэляцыі і карэляцыі. Першы з іх грунтаваўся на лагічнай кан’юнкцыі, дзе фарміраваліся адносіны паслядоўнасці “і – і”, другі – на лагічнай дыз’юнкцыі з адносінамі “або – або”. У такой дэманстрацыі выразна праглядаецца характарыстыка маўлення як працэсу і мовы як сістэмы. Разгляд узгаданых праблем праводзіцца ў трэцім параграфі другой главы **“Парадыгматыка і сінтагматыка публіцыстычнага тэксту”**, у якім аналізуецца парадыгматычная здольнасць вербальнага знака ў публіцыстычным тэксце, вылучаюцца індикатары ілакутыўнага акта *перабудова*, апісваецца парадыгматычная структурыраванасць публіцыстычнага тэксту і камунікатыўная дамінанта аднаго з яго элементаў.

Вывучэнне парадыгматыкі слоў праводзіцца не толькі ў рэчышчы іх лінейнага размяшчэння, а і з боку сінтагматычных сувязей, пагрузэння ў кампанентную структуру. Прааналізаваны спектр азначэнняў (тэмпаральных, “нацыянальнай прыналежнасці”, “зразумеласці”, “тэматычных”, кванторных, з ацэначным значэннем, міжасобасным значэннем і інш.), прэдыкатаў, актантамі якіх выступаюць аб’екты разгляду (прыналежнасці, разумення, пошуку, каўзацыі і ліквідацыі, каўзацыі і разумення), сірканстантаў, лакалізуючых сувязь “зместу” з яго носьбітам” у прасторы і часе, дае добры грунт для вывядзення панарамы семнага “зруху”, эвалюцыі слова, якое не можа быць прадстаўлена ва ўсім сваім багацці і разнастайнасці ў слоўніку. Апошні як выразнік парадыгматычнага ўзроўню узурпуе “поле дзейнасці” словаўжывання і прымянення, стрымлівае і абмяжоўвае яго выкарыстанне. З

аднаго боку, гэта адпавядае жорсткаму патрабаванню кадыфікацыі слоўнага значэння (забеспячэнне і рэалізацыя камунікатыўнай функцыі), з другога – збівае магчымасць легалізавацца сітуацыйнаму семнаму праяўленню (патэнцыяльная / верагодная сема закладзена на ўзроўні парадыгмы і “чакае” сваёй рэалізацыі ў зручны для яе час).

Калі пісьменнік, ствараючы мастацкі тэкст, выразна адчувае пабудаваны ім індывідуальна мікра- і макратэкст, то журналісту падуладны ў большай ступені мікратэкст, які, у сваю чаргу, абмежаваны экстралінгвістычна (асабліваасці пабудовы публіцыстычнага тэксту, выкліканя вынікам дзейнасці – масавым інфармацыйным прадуктам). Любое выкарыстанне слова (лінейнае, сінтагматычнае размяшчэнне) павінна быць падладкавана пад парадыгматычныя параметры яго анталагічных якасцей, гістарычнай дынамікі, семантычнай перспектывы.

Любы разнажанравы тэкст СМІ ўтрымлівае ўжо вызначаную на парадыгматычным узроўні вербальную партытуру. У моўным плане ён выражаецца як вынік маўленчай дзейнасці, аднак яго камбінацыі маюць верагодны характар, могуць тлумачыцца “падзейным працяканнем” у часе, сітуацыйным размяшчэннем у прасторы і сацыяльным вымярэнні.

Лексічная парадыгма складаецца з сукупнасці сем (знакаў), якія аб’яднаны і тэматычна (кантынуум), і дэнататыўна (субстант), і рэфэрэнтна (узровень анамасіялогіі), і сігніфікатыўна (змест). Яна генерыруе эксплікацыю слова. Аднак існуе шэраг уласцівасцей лексемы, якія максімальна абстрагуюцца ад яго анталагіі і вымушаюцца ўжо не ўнутранай формай, а знешняй – прымяненнем і выкарыстаннем у канкрэтных маўленчых умовах. Наглядным прыкладам такой сітуацыі могуць стаць знакавыя для грамадства словы-сімвалы, словы-канцэпты тыпу *рэвалюцыя, дыктатура пралетарыяту, Кастрычнік, партыя, вайна, перабудова* і шмат іншых. Канцэптуалізацыя рэчаіснасці адбываецца праз публіцыстычны тэкст.

Публіцыстычны тэкст, такім чынам, выступае ў ролі кандэнсатара прырошчанага сэнсу канкрэтнага слова, менавіта ў ім слова атрымлівае развіццё сігніфікацыі ў поўнай адпаведнасці з медыя-падзеямі. Структурыраванне парадыгматыкі лексемы перарастае ў структурыраванне “фрагмента рэчаіснасці” і... самой рэчаіснасці, паводле чаго адбываецца семантычная пераарыентацыя ці эвалюцыя слова. Гэта наглядна адлюстроўваецца ў тэматычнай парадыгме канцэптуальнага, дамінантнага яе кампанента і гіпер-, гіпасемным яго афармленнем.

Тэзаурус журналіста сінтагматычна абумоўлены, выбіцца з поля яго дзеяння – не простая задача для творчага чалавека. Аднак калі гэта і ўдаецца, то і тут павінны захоўвацца супамернасць і паслядоўная суаднесенасць сінтагматычна абумоўленага публіцыстычным стылем кампанента і адвольнага словаўжывання. Журналіст як стваральнік тэксту вельмі залежыць ад кадыфікаваных у сінтагматыцы выказаў, якія “праклалі” сабе семантычны шлях і “зафіксавалі” яго частотным прымяненнем.

Сінтаматыка публіцыстычных тэкстаў, такім чынам, зададзена функцыянальным стылем, больш строгая і іерархічна арганізаваная. Кожнае фіксаванае ўжыванне паўстае “адрэзкам уяўнага свету”, узаемапраектаванага на грамадства. Медыя-сінтагма па фрагментах канструюе рэчаіснасць, у якой жыве і творыць журналіст.

У апошнім параграфі другой главы “**Марфалагічная стратыфікацыя публіцыстычнага тэксту**” аналізуецца ўзаемадзеянне лексічных і граматычных катэгорый у межах канкрэтнага слова, вызначаюцца “функцыянальныя паводзіны” яго ў канкрэтным тэксце.

Семантычны аб’ём назоўніка эвалюцыянуе. Аналіз марфалагічнай стратыфікацыі публіцыстычных матэрыялаў выразна пацвярджае гэта. Наглядаецца тэндэнцыя да высокачастотнага выкарыстання аддзяяслоўных назоўнікаў: *увод, праходжанне, падрыхтоўка, падпісанне, навелічэнне, паступленне, раздзяржаўленне, актывізаваанне, выкарыстанне, наведванне, набліжэнне, пераўтварэнне, пераўладкаванне* і шмат іншых. Такія назоўнікі ва ўнутранай форме ўтрымліваюць значэнне дзеяння, якое часта можа быць звязана з паняццямі выніку, прадукту дзеяння: *вынаходніцтва, аднаўленне, уяўленне* і г. д.; дзеяння ў адцягненні ад яго ўтваральнікаў: *чытанне, маляванне* і г. д.

Аддзяяслоўныя назоўнікі ў мове прэсы – не паказчык яе прагрэсу, хутчэй за ўсё яны даніна маўленчай традыцыі ХХ ст. Агульнапрызнана, што менавіта ім належыць роля значнай перашкоды ва ўспрыманні тэксту. Заўважаем тэндэнцыю, якая, здаецца, супярэчыць сучаснай манеры журналісцкага пісьма, дзе на першы план вылучаюцца дзеяслоўныя канструкцыі (параўн. узмацненне дзеяслоўнага кампанента ў загаловах сучасных газет). Як быццам шырокае прымяненне ўнутрытэкставага субстантыўнага кампанента “кампенсуе” былую, савецкіх часоў, цяжкаважнасць і кідкасць дамінант-назоўнікаў у якасці загалоўкаў.

Марфалагічная стратыфікацыя публіцыстычнага тэксту, квантытатыўныя паказчыкі яго арганізацыі і вытворчасці дыягназуюць спецыфіку працякання журналісцкага працэсу айчынных мас-медыя, утрымліваюць у сабе своеасаблівую кадыфікацыю маўленчай і аб’ектыўнай рэчаіснасці, выразна характарызуюць публіцыстычны “фрагмент” у сінхраніі. Вывучэнне структурыраванасці ў сістэме канкрэтных тэкстаў дае падставы сцвярджаць, што ў беларускай (як і расійскай) прэсе наглядаецца паступовае ўзмацненне функцыянавання маўленчых з’яў, заснаваных на так званай мадэлі расчাপлення выказніка, дзе асноўнае семантыка-лагічнае напаўненне атрымлівае назоўнік: *дапусцілі “распаўзанне” канфлікту, прыняць для азнаямлення, перадаў запрашэнне, займаўся падводным паляваннем, удзел у барацьбе, зрабіла акцэнт* і інш. (Звязда. 27.09.2002).

У трэцяй главе дысертацыі “**Кагнітыўная апрацоўка дыскурса СМІ**” асвятляюцца праблемы “**падзейнасці**” публіцыстычнага тэксту, даецца **інтэрпрэтацыя публіцыстычнага тэксту як дыскурса**, вызначаюцца

канцэпты “чалавека” як сукупнай моўнай асобы, характарызуюцца складнікі публіцыстычнага тэксту: тэма, топік, фрэйм, акрэсліваецца роля фрэймавых структур як прэзентацыі эпизадычнай памяці, паказваецца месца дыскурснага аналізу ў лінгвістыцы публіцыстычнага тэксту, праводзіцца праграма кагнітыўны аналіз публіцыстычнага тэксту як дыскурса, у сувязі з чым апісваецца лакутыўна-ілакутына-перлакутыўны працэс у публіцыстычным тэксце. У адпаведнасці з пералічанымі праблемамі глава складаецца з чатырох параграфуў і чатырох падпараграфуў.

Чалавечая свядомасць у працэсе кагнітыўнай апрацоўкі дыскурса абапіраецца на кадыфікаваныя пазнавальныя мадэлі, якія садзейнічаюць уніфікацыі разнастайных рэальных сітуацый. Існаванне такіх мадэлей двухпанавае па сваёй сутнасці – яны могуць грунтавацца на вывучэнні асобнага выпадку з мэтай выяўлення яго істотных характарыстык і наступнай экстрапаляцыі на аналагічныя з’явы (кейс-стады), а па-другое, толькі з дапамогай пэўных пазнавальных мадэлей чалавек здольны звязаць асобныя фрагменты ў сістэму, абумовіўшы такім чынам іх узаемасувязь і звязнасць. Можна сказаць, што журналіст, ствараючы тэкст, як і адрасат, што яго ўспрымае, павінен аперываць не фактамі, а ўяўленнямі, гатовымі нарматыўнымі формуламі, з якіх вынікае сістэма сацыяльнай арганізацыі маўленчай дзейнасці. Пабудаваць тэксты ў адпаведнасці з гэтымі мадэлямі – лічыцца асноўным абавязкам іх вытворцаў.

Публіцыстычны тэкст, узяты ў падзейным аспекце, як “маўленне – мэтанакіраванае сацыяльнае дзеянне” ў дыскурснай канцэпцыі ўяўляе сабой галіну спецыфічнай сацыякультурнай дзейнасці. Таму інтэрпрэтацыя яго адбываецца на падставе спецыфічных структур-сцэнарыяў, выпрацаваных практыкай кантактавання на базе досведу сацыяльнага ўзаемадзеяння грамадства са СМІ. Дыскурс у такім разе паўстае як пэўным чынам зададзеная паслядоўнасць, а не суцэльны кантынуум.

Успрыманне пэўнай камунікатыўнай сітуацыі носьбітам мовы адбываецца нават пры адсутнасці канкрэтнай інфармацыі, з “рэпертуару тэм”, якія вынікаюць з сацыяльнай памяці чалавека і абмяжоўваюцца нормамі культуры, паводзін, сацыяльнай сітуацыяй, спецыфікай камунікатыўнай падзеі, сацыяльнымі параметрамі (ролямі, становішчам, статусам; палавымі і ўзроставымі), а таксама асобаснымі характарыстыкамі – мэтамі, цікавасцямі, устаноўкамі, інтэлектуальнай здольнасцю, псіхалагічным складам – самой асобай скарыстальніка медыя-падзеі. З гэтых чыннікаў выводзіцца паняцце кантэкстуальнай макрастратэгіі, якая “кіруе” медыйным працэсам у тым ці іншым грамадстве.

Зыходзячы з прамых характарыстык “чалавека ўспрымаючага”, “чалавека думаючага”, “чалавека дзеючага”, генератарам маўленчага руху якіх выступае “чалавек пішучы”, выводзіцца схематычная мадэль сукупнай моўнай асобы: $SMA = T^* \pm T^{**} \pm T^{***}$, дзе SMA – сукупная моўная асоба, $\pm$ –

знак інтэгравання на знешнім узроўні і супрацьпастаўлення ілакутыўных дзеянняў на ўнутраным, T^* – “чалавек успрымаючы”, T^{**} – “чалавек думаючы”, T^{***} – “чалавек дзеючы”. У праекцыі на тэкставую дзейнасць журналіста формула відазмяняецца наступным чынам: $SMA = T\mathcal{N} \times (T\mathcal{J} + T\mathcal{Y} + (T^* \pm T^{**} \pm T^{***}))$, дзе $T\mathcal{N}$ – “чалавек пішучы”, $T\mathcal{J}$ – “чалавек сацыяльны”, $T\mathcal{Y}$ – “чалавек прыватны”. Стратэгіі, аб’яднання сацыяльнай накіраванасцю *ўспрымаць*, *думаць*, *дзеінічаць*, сумуюцца са складнікамі стратэгіі, інтэгруючай у сабе двух агенсаў – *прыватнага* і *сацыяльнага*; у сваю чаргу, апошнія актывізуюцца пад стратэгічным інтэгралам “чалавека пішучага”.

Носьбіт мовы мае здольнасць сцісла выразіць складаны інфармацыйны тэкст ў выглядзе рэзюме-заклучэння – тэмы, топіка. Яны арганізуюць тэкст і канцэнтруюць у сабе ўсё самае важнае ў тэксце. Тэмы афармляюцца як асабога віду макраструктуры глабальнага ўтварэння, якія, па сутнасці, з’яўляюцца семантычнымі, рэфэрэнцыяльнымі. Семема ў лексічным (лексічная сінтагматыка) і граматычным (марфалагічная стратыфікацыя) афармленні выступае як сістэмны канструкт цэласнага фрагмента, кампанентнага адрэзка дыскурса. З такіх ланцужкоў і складаецца тэкст / дыскурс.

Разгляд канкрэтнага тэксту можа праводзіцца з вылучэння пэўных топікаў і інтэрпрэтавацца ў катэгарыяльным комплексе сукупнай моўнай асобы (SMA), выражанай канцэптuallyным “чалавекам” (“думаючы”, “дзеючы”, “ўспрымаючы” і “пішучы”, “сацыяльны”, “прыватны”) і кантэкстуальнымі макрастратэгіямі.

Эпізадычныя мадэлі як від структурнай арганізацыі ведаў і памяці значна ўплываюць на канструяванне журналістам “наваколля”, маюць таксама непасрэдную сувязь з апрацоўкай дыскурса. У працэсе спараджэння таго ці іншага маўленчага акта эпізадычная памяць выступае ў якасці, бадай, найгалоўнага кампанента сігніфікацыі і грунтуецца на фрэймавых структурах, якія падзяляюцца на дынамічныя і статычныя; першыя праяўляюцца ў разнавіднасцях сцэнарыяў і планаў, што складаюцца з паслядоўнасці элементарных дзеянняў, другія – з аналагаў лінгвістычных структур: сінтаксічных, семантычных, тэматычных і абагульняльных. Сцэнарыі маюць задачай апісаць стандартныя, тыповыя сітуацыі рэальнасці. Яны складаюцца з назвы сітуацыі, роляў агенса ці пацыенса ў ёй, імёнаў, пераліку прычын узнікнення сітуацыі, набору сцэн, дзе кожная з іх апісана як сума элементарных дзеянняў. Плары паказваюць на ўмовы знаходжання прычынна-выніковых звязкаў паміж сцэнарыямі, апісваюць стандартную паслядоўнасць дзеянняў чалавека ў тым ці іншым выпадку. Такім чынам рэалізуюцца эпізадычныя мадэлі.

Публіцыстычны тэкст утрымлівае эпізадычную мадэль, выражаную асноўным топікам, і складаецца са шматлікіх семантычных мікраструктур, сукупнасць якіх і падае жаданы эфект тэкставай дзейнасці журналіста. У любым тэксце, які мае нават невялікі вербальны аб’ём, змяшчаецца ў сотні разоў большы аб’ём эпізадычны. Кожная сінтагма, якая можа быць

выведзена ў самым розным вербальным аб'ёме, – рэпрэзэнтант мікрасвету эпізадычнай мадэлі.

Дыскурсны аналіз і лінгвістыка публіцыстычнага тэксту грунтуюцца на адным падмурку – парадыгме камунікацыі. У агульным яны цесна пераплецены паміж сабой, таму лінгвістычнае вывучэнне арганізацыі публіцыстычнага тэксту ў дысертацыі праводзілася ў цесным звязку з сацыяльным напаўненнем моўнага факта. Рэалізавалася даследчая праграма: функцыянаванне масавага інфармацыйнага прадукту выяўлялася праз прызму яго сацыяльнага дзеяння, сацыяльнага ўздзеяння, кагнітыўнай сутнасці; тым самым зазначаўся ўплыў інтралінгвістыкі і экстралінгвістычных фактараў на тэксты СМІ. Гэта пэўным чынам засведчыла змену навуковых парадыгмаў, якая адбылася ў працэсе пераходу ад “філасофіі свядомасці” да “філасофіі камунікацыі”, ад сацыялогіі мэтаракцыянальнага дзеяння да сацыяльнай тэорыі камунікатыўнага дзеяння.

Дыскурсны аналіз арыентуецца на ўстаноўкі дзейнаснай парадыгмы. Мова ў ёй і анталагічна, і эпістэмічна ўключаецца ў чалавечую дзейнасць, у якой з'яўляецца адным з найважнейшых яе інструментаў і найкаштоўнейшым прадуктам.

Публіцыстычны тэкст як форма дыскурса выступае перш за ўсё ў падзейным аспекце, як “маўленне – мэтанакіраванае сацыяльнае дзеянне” і паўстае ў дыскурснай канцэпцыі ў якасці галіны спецыфічнай сацыякультурнай дзейнасці. Інтэрпрэтацыя яго адбываецца на падставе спецыфічных структур-сцэнарыяў, выпрацаваных практыкай кантактавання на базе вопыту сацыяльнага ўзаемадзеяння грамадства са СМІ.

АГУЛЬНЫЯ ВЫВАДЫ І ЗАКЛЮЧЭННЕ

Найбольш істотныя вынікі праведзенага даследавання могуць быць сфармуляваны ў выглядзе наступных палажэнняў.

1. Дыскурсны падход да вывучэння публіцыстычных матэрыялаў дазваляе ўсебакова ахапіць арыенціры на прасвятленне характару сувязей паміж рознымі кагнітыўнымі сістэмамі і ўмовамі паспяховасці маўленчых актаў у канкрэтных сітуацыях. Дыскурс як іерархія ведаў, складаная камунікатыўная з'ява ў лінгвістыцы публіцыстычнага тэксту паўстае ў натуральным счапленні моўна-камунікатыўнага ўзаемадзеяння і выніку яго – СМІ ва ўсіх іх праяўленнях. Менавіта сродкі масавай інфармацыі перш-наперш кладуцца на прапанаваныя вучонымі розных пунктаў гледжання і навуковых цікавасцей мадэлі рэпрэзэнтацыі свету, у прыватнасці грамадскай думкі – магутнага фундатара палітычнага, эканамічнага, культураасветнага і сацыяльнага жыццёвага ўладкавання.

2. Публіцыстычнае маўленне вызначаецца высокай частотнасцю лексічнай практыкі і тэкстаўтваральнай актыўнасцю журналіста – правадніка грамадскай камунікацыі, інтэнсіўнага носьбіта мовы, які стыхійна выражае моўны густ эпохі, а таксама... фарміруе яго. Творчасць СМІ выступае ў ролі прадвесніка, а далей і выразніка ўзнікнення пэўных маўленчых тэндэнцый, замацавання заканамернасцей развіцця мовы. Мова СМІ вылучаецца

сацыяльнай ацэначнасцю, у аснову якой кладзецца прынцып пеяратыўнасці пры маніпуляванні фактамі, што адчуваюцца ад каштоўнасцей пабудаванага грамадства, і прынцып пеяратыўнасці пры ўхваленні “сваіх” вартасцей. Суб’ектыўная кваліфікацыя паведамлення відавочная, таму што ў ім яўна выяўляецца характар камунікатыўных мэтавых устаноў (сцвярджэнне – пытанне – пабуджэнне); супрацьпастаўленне па прымеце ў напрамку “сцвярджэнне – адмаўленне”; градацыя значэнняў у дыяпазоне “рэальнасць – ірэальнасць” (рэальнасць – гіпатэтычнасць / дапушчэнне – ірэальнасць); розная ступень упэўненасці адрасанта ў верагоднасці выказанай ім думкі пра рэчаіснасць. Суб’ектыўная мадальнасць паказвае на знешне схаваную, імпліцытную пазіцыю журналіста, які не жадае праяўляць сваю рэакцыю на рэчаіснасць адкрыта, але на гэта паказваюць мадыфікатары асноўнай мадальнай кваліфікацыі, ствараючы ў мадальнай іерархіі выказвання кваліфікацыю “апошняй інстанцыі” – непрыміральнай пазіцыі, як таго патрабуе карпаратыўны інтарэс выдання. У такім выпадку на перыферыі выказвання ўзнікае імітацыя дадатковага семантычнага ядра, што стварае эфект поліпрэдыкатыўнасці паведамлення. Гэта якраз і адлюстроўвае складаныя ўзаемадзеянні паміж чатырма фактарамі камунікацыі: гаворачым (адрасантам), суразмоўцам (адрасатам), зместам выказвання і рэчаіснасцю. Сукупнасць мадальных і аўтарызаваных канструкцый у дачыненні да мэтавых устаноў матэрыялу спараджае патрэбу змяніць афармленне і размеркаванне традыцыйных жанраў газетных публікацый, абвастрае пытанне аб змяшчэнні межаў паміж імі. Адсюль узрастае доля ўвагі да розных спосабаў аўтарызацыі газетнага тэксту. Публіцыстычны тэкст сучаснасці, вызвалены ад рытуальнай зададзенасці, апелюе да такіх якасцей, як іранічнасць, самаіронія, скепсіс і крытычнасць ва ўспрыманні і супастаўленні інфармацыі, нецярпімасць да катэгарычнай ацэначнасці, а таксама да здольнасці адзначаць эстэтычнае афармленне маўлення. У параўнанні з мінулай аднаслоўнай танальнасцю сёння існуе попыт на вострае слова, экспрэсіўнасць.

3. Публіцыстычны тэкст мае сваім прыярытэтным прызначэннем адлюстраванне маўленчай рэчаіснасці ў сферы палітыка-ідэалагічных грамадскіх адносін. Асноўны семантыка-канструктыўны прынцып яго пабудовы – спалучэнне экспрэсіі і стандарту, што абумоўліваецца вартаснай арыентацыяй перададзенай інфармацыі. Аднак важным сродкам у фарміраванні публіцыстычнага тэксту з’яўляюцца і экстралінгвістычныя фактары, якія вызначаюць спецыфіку публіцыстычнага маўлення ўвогуле. Тэкст можа стварацца журналістам сітуацыйна, у пэўнай сацыяльна абумоўленай сітуацыі, культураспецыфічнай у сваім праламленні на свядомасць грамадства і гістарычна адзначанай. У такім разе маем на ўвазе экстралінгвістычныя прычыны суб’ектыўнага парадку.

Сродкі масавай інфармацыі ўсё больш ператвараюцца ў важны кампанент палітычнага працэсу. Палітызаваны масавы публіцыстычны тэкст пашырае поле сацыяльнай раз’яднанасці, калектыўнай агрэсіўнасці.

Тыражуючы эмацыянальныя стымулы, палітызаванья СМІ правакуюць грамадства, эксплуатауюць канструкты “агульныя інтарэсы”, “агульныя праціўнікі”, “агульныя погляды”, чым дасягаюць пастаўленай мэты – падзяліць людзей на “сваіх” і “чужых”. Экстралінгвістычная сутнасць тыражавання публіцыстычнага тэксту праяўляецца ў магутнай уплывовай сіле на масавую аўдыторыю, што часам можа перарастаць у маніпуляцыйную грамадскай свядомасцю (інфармацыйная атака прымушае рэцыпіента думаць, жыць стэрэатыпамі). Аператыўнасць вызначае спецыфіку публіцыстычнага тэксту, адрознівае яго ад мастацкага і інш. умовамі арганізацыі і вытворчасці. Публіцыстычны тэкст па прычыне рэгулярнасці і перыядычнасці (серыйнасці) выхаду фарміруе інфармацыйную плыню.

4. Афармленнем камунікатыўных паводзін могуць служыць рэгулярнага распаўсюджвання канцэпты, што ўкараняюцца праз ідэалогію і культывуюцца ў свядомасць грамадства праз інфармацыйныя каналы. Яны могуць мець палярнае размяшчэнне па ацэначнай шкале – і +. “Прывучэнне” і “прывыканне” да іх спажываюцца інфармацыі забяспечваецца высокай частотнасцю ўжывання. Часам яны канстытуалізуюцца і становяцца выразнікамі эпохі. Пазамоўная структурыраванасць СМІ ў аспекце серыйнасці з’яўляецца анталагічнай рысай публіцыстычнага тэксту, бо дыктуе пераемнасць, паслядоўнасць, сістэмнасць і аб’ёмную прапарцыянальнасць рэалізацыі яго. У той жа час маем парадаксальную сітуацыю, калі СМІ самі трапляюць у поле свайго ўплыву і стыхійна падпарадкоўваюцца імі ж наладжанымі камунікатыўнымі паводзінамі. Перыядычнасць і рэгулярнасць публіцыстычнага тэксту цесна звязана з вар’іраваннем і дубліраваннем яго сігніфікацыі. Актуальная сігніфікацыя павінна адпавядаць актуальнаму сэнсу інфармацыі, транспанаванаму ў масавую аўдыторыю ступеньчата: I ступені – базісная актуалія, гістарычна зменлівая, сацыяльна абумоўленая, культураспецыфічная; II ступені – тэма-рэматычная, якая вынікае ўжо з вядомага, кантэкстная; III ступені – рэматычная, новая, сітуацыйная, варыянтная / інварыянтная. Апошняя ступень з’яўляецца арганізуючай для тэкставай дамінанты (загалоўка).

5. Фактары тэкстаўтварэння і экстралінгвістыка журналісцкай дзейнасці выразным чынам люструюць камунікатыўнае лідэрства стваральніка публіцыстычнага твора і разам з тым вызначаюць генезіс і анталагію яго арганізацыі. Працэс пазнання тэксту, яго вытворчасці, планавання, праектавання і разумення грунтуецца на асноўным пастулаце медыя-тэкставай рэалізацыі – на цеснай звязанасці і замацаванасці за вербальнымі актам сацыяльных дзеянняў. Камунікатыўнасць публіцыстычнага тэксту з’яўляецца інструментам карэкцыі асацыяльных паводзін чалавека або групы людзей. У ролі сацыяльнага працэсара журналісцкі тэкст служыць фарміраванню грамадства ў цэлым, адыгрываючы сувязную ролю ў жыцці камунікантаў. Публіцыстычны тэкст выражае карэляцыі ўласна паводзін аб’екта інфармацыі і артэфактаў, г.зн. апрацаванага рэдактарам або аператарам і рэдактарам друкаванага тэксту або відэатэксту. Артэфакт

даступны адрасату – грамадству. Тое, што стаіць за такой апрацоўкай, застаецца для яго невядомым. Маўленчы імідж палітыка складаецца менавіта з артэфактаў, тады як зыходная маўленчая падзея і іх першапачатковая фіксацыя часта не бяруцца пад увагу. Такім чынам, лінгвістыка публіцыстычнага тэксту як самастойнае навуковае адгалінаванне пастулое і акрэслівае экстралінгвістычную сутнасць публіцыстычнага тэксту (дыскурса), дазваляе разглядаць яго ў рамках каўзальна-генетычнай тэорыі ў якасці інфармацыйнага пакета, які мае сваю структурную, сістэмную, лінейную і іерархічную арганізацыю.

Шматстайнасць функцый мовы ў грамадстве, цесная сувязь яе з мысленнем і дзейнасцю чалавека робяць гнуткім узаемадзеянне мовазнаўства і журналістыкі з літаратуразнаўствам, антрапалогіяй, філасофіяй і інш. навукамі. Высновы пазамоўнай прыроды публіцыстычнага тэксту ніяк не сведчаць пра тое, што маўленчую палітру журналісцкага твора можна даследаваць эклектычна, у адрыве ад уласна лінгвістычнай пабудовы, заканамернасцей і тэндэнцый унутранага (інтралінгвістычнага) развіцця мовы. Характарыстыка анталагічных прымет паказвае на непарыўную сувязь, арганічную звязанасць вербальнага знака з першапрычнай свайго ўзнікнення – сацыяльным дзеяннем носбіта мовы, якое не ўспрымаецца фрагментарна, а ёсць структурны кампанент цэласнай сістэмы, глабальная макрастратэгія жыццёвага ўладкавання. Выдзяляецца дыхатамія экстралінгвістычнага і інтралінгвістычнага ў публіцыстычным тэксце, першаму складніку якой надаецца значна большая ўвага, чым у любым іншым тэксце, напрыклад мастацкім. Экстралінгвістычная інфармацыя мастацкага тэксту звычайна падавалася ў канцэпцыях фонавых ведаў, гарызантальных кантэкстаў, рабіўся экстралінгвістычны каментар, заснаваны на выяўленні гістарычнай шматпланавасці мастацкага тэксту, прынцыпах каардынацыі агульнага і прыватнага, узаемаабумоўленасці і ўзаемазвязанасці формы і зместу.

6. Дзейсным “прадстаўніком” журналісцкай творчасці можа стаць трапеічная сістэма або адзін з яе складнікаў. Моўная асоба журналіста ў параўнанні з пісьменніцкай сацыяльна-арыентаваная, пасіўна аўтарызаваная (на ўмоўна максімальную індывідуальнасць прэтэндуюць сучасныя публіцыстычныя тэксты). Маўленчая акалічнасць прысутнасці аўтара прадуктыўна можа рэалізоўвацца ў сістэме трапеічных абазначэнняў тэксту. У параўнанні з прамым трапеічнае абазначэнне семантычна своеасаблівае, рухомае, у ім моцны індывідуальна-аўтарскі момант, семантычныя межы расплывістыя, шмат чаго “не выведзена на паверхню”, а размешчана імпліцытна. Гэта дае творчую прастору для стваральніка мастацкага тэксту і толькі ў пэўнай меры канструктыўна ажыўляе публіцыстычны твор, бо стылявая прызначанасць першага і другога рознакіраваныя, рознафункцыянальныя, і тэксты маюць свае камунікатыўныя задачы. У слоўным аспекце пераносныя абазначэнні валодаюць патэнцыяльнай семантыкай, г.зн. не фіксуюць пэўны змест, а толькі акрэсліваюць семантычную сферу з верагоднай структурай. У маўленні журналіста

здзяйснення адбор з гэтай сферы, і пераноснае значэнне семантызуецца па пэўных правілах узаемадзеяння прамога значэння з кантэкстуальна-сітуацыйнымі ўмовамі маўлення. Слова, спалучэнні слоў у трапеічнай канструкцыі могуць выступаць у ролі прадметна-лагічнага трампліна, які прадвызначае мадыфікацыі экспрэсіўнай накіраванасці лексем як базавых звёнаў аўтарскага расповеду, маючых непасрэдня адносіны да паказу розных сюжэтаў, сцэнарыяў-мадэлей, фрэймаў, накіраваных на выяўленне жыццёвых анамалій і самой сутнасці жыцця, “фрагмента рэчаіснасці” як прадмета аўтарскага бачання свету.

7. Лінгвістычная арганізацыя тэксту складаецца з узаемазвязаных і сістэмна ўладкаваных структурных адзінак, якія выступаюць прадстаўнікамі, прэзэнтантамі сэнсавай, логіка-паняццйнай, прагматычнай і інш. складанаэлементарнай кагерэнтнасці тэксту, як сацыяльна абумоўленай, гістарычна зменлівай, культураспецыфічнай, камунікатыўна кадыфікаванай і кагнітыўна прыроднай з’явы. Размяшчэнне іх адбываецца на двух узроўнях – парадыгматыкі і сінтагматыкі, што паказвае і на лінейнае размяшчэнне ў працэсе маўленчай дзейнасці чалавека, і на кадыфікацыю суперлінейную (кадыфікаваную). Вывучэнне парадыгматыкі слоў праводзіцца не толькі ў рэчышчы іх лінейнага размяшчэння, а і з боку сінтагматычных сувязей, пагружэння ў кампанентную структуру. Канцэптуалізацыя рэчаіснасці адбываецца праз публіцыстычны тэкст. Ён можа выступіць у якасці пэўнага сімвала эпохі, выразніка грамадскіх катаклізмаў.

Канцэптуальна-фактычная інфармацыя выступае ў форме індикатараў ілакутыўнага акта: фонавых, прэсупазіцыйных і рэтраспектыўных. Першая група індикатараў ілакутыўнага акта прэзэнтуюцца ў інфармацыі, якая служыць канвенцыянальнай базай для ўзнікнення тэкставай, сукупнасці фактаў, ствараючых толькі пэўны фон для ўзнікнення пэўнай семы; другая тлумачыць умовы ўзнікнення семы ў лексічнай парадыгме (канцэптуальна-фактычная інфармацыя – непасрэдна ўводзіць сему ў функцыянальнае дзеянне); трэцяя аб’ядноўвае формы моўнага выражэння, якія вяртаюць чытача да папярэдняй зместава-фактуальнай інфармацыі і кадыфікуюць сему на маўленчым узроўні (не на моўным). Групы параўнальныя з перыядамі актуалізацыі семы: статычны стан (неактуалізаваны), дынамічны (актуалізаваны) і дыяхранны (у звязку з папярэдняй статыкай, наступнай дынамікай і сінхронным станам). Фонавыя індикатары семнага папаўнення маюць часцей за ўсё нявыражаны, неўсвядомлены (імпліцытны) характар і не паказваюць прама на сінтагматыку слова, а толькі служаць зместава-фактуальнай базай для яго семантычнай пераарыентацыі. Прэсупазіцыйныя – яўна выражаны, рэтраспектыўныя.

Структура семемы канструюецца з неаднолькавых па сваім іерархічным статусе і характары складнікаў, якія маюць розную значнасць для сістэматызацыі і адрознення пазамоўных аб’ектаў пры адлюстраванні аб’ектыўных уласцівасцей прадметаў і з’яў. Выкарыстанне (сінтагматычнае размяшчэнне) у маўленні аднаго са значэнняў слова ўтварае семемныя палі,

якія “абазначаюць” прастору тэкставага дзеяння канкрэтнай семы полісемічнага слова і могуць утвараць кантэкстуальныя семы, што адлюстроўваюць розныя асацыяцыі, звязаныя з абазначэннем прадмета або з’явы, і ўзнікаюць на сінтагматычным узроўні. За кошт кантэкстуальных сем могуць рэалізоўвацца семы патэнцыяльныя з парадыгматычнага ўзроўню і стварацца ў тэксце канататыўныя сэнсавыя адценні значэння моўнай адзінкі, на аснове якіх развіваюцца вытворныя значэнні. У журналісцкім тэксце гэты працэс мае прынцыповую асаблівасць сваёй арганізацыі – тэматычную уніфікацыю, камунікатыўную цэласнасць: падпарадкаванне асноўнай камунікатыўнай мэце не толькі структуры, але і кампазіцыйнай звязнасці, сістэмнасці структурных кампанентаў.

Тэкстаўтваральнай рысай публіцыстычных тэкстаў з’яўляецца логіка-граматычная прадметнасць (субстанцыянальнасць), якая рэалізуе камунікатыўную зададзенасць у спецыфічных умовах жыццёвага ўладкавання сучаснага грамадства. Назіраецца тэндэнцыя да высокачастотнага выкарыстання ўласных назоўнікаў, што стварае эфект непасрэднага ўключэння канкрэтных асоб у медыя-працэс, надае яму своеасаблівы характар, актуалізуе палітычны працэс. Выразнай адметнасцю з’яўляецца і тое, што ў аналізаваных тэкстах актывізуецца аглютынатыўны сродак – прыназоўнік, які быццам “кампенсуе” недастатковасць марфалагічнай парадыгмы паказчыкаў флектыўнага тыпу, высокачастотная наяўнасць яго для сучаснай беларускай мовы – асістэмная з’ява.

Неактуалізаванай застаецца фатычная функцыя. Існуюць няўлоўныя на першы погляд негатыўныя тэндэнцыі існавання тэксту (асабліва інфармацыйных жанраў), дзе амаль адсутнічае жывасць, дынаміка, семантычная аб’ёмнасць і поліфанічнасць журналісцкага слова. Такая сітуацыя праяўляецца, як правіла, у часы заняпаду творчага пошуку, незапатрабаванасці прапагандысцкай тактыкі публіцыстычнага слова дзеля культывавання асноўных духоўных і маральных якасцей (увогуле нацыянальнай ідэі) у грамадстве.

8. Дыскурсны аналіз і лінгвістыка публіцыстычнага тэксту грунтуюцца на адным падмурку – парадыгме камунікацыі, што дазваляе рэалізаваць даследчую праграму: функцыянаванне масавага інфармацыйнага прадукту выяўляецца праз прызму яго сацыяльнага дзеяння, сацыяльнага ўздзеяння, кагнітыўнай сутнасці. Гэта пэўным чынам засведчыла змену навуковых парадыгмаў, якая адбылася ў працэсе пераходу ад “філасофіі свядомасці” да “філасофіі камунікацыі”, ад сацыялогіі мэтрацыянальнага дзеяння да сацыяльнай тэорыі камунікатыўнага дзеяння. Дыскурсны аналіз арыентуецца на ўстаноўкі дзейнаснай парадыгмы. Мова ў ёй і анталагічна, і эпістэмічна ўключаецца ў чалавечую дзейнасць, у якой з’яўляецца адным з найважнейшых яе інструментаў і найкаштоўнейшым прадуктам. Семантыка дыскурса не з’яўляецца аўтаномнай: недастаткова ведаць толькі значэнні вербальных знакаў. Уступае ў сілу сумарнае пазнанне свету, становіцца неабходным кагнітыўны і сацыяльны аналіз ведаў носьбітаў мовы ў межах

ментальнай мадэлі. Суб'ектыўнае ўяўленне пра семантычную звязнасць публіцыстычнага тэксту можа вызначацца ў тым, што такія веды павінны быць эфектыўна арганізаваны ў асаблівых класцеры, што ўтрымліваюць у сабе агульнадаступную для грамадства канкрэтную інфармацыю пра стэрэатыпны варыянт нейкага эпізоду.

У працэсе кагнітыўнай апрацоўкі дыскурса выяўляецца шэраг прыёмаў, якія кіруюць дзеяннямі і ўстаноўкамі аўтара. У сукупнасці гэтыя фактары вызначаюць структуру рэлевантнасці паведамлення – у інтэрпрэтацыі рэпрадуцэнта і перцэптыцы рэцыпіента. Веды, перакананні, устаноўкі, валоданне сітуацыяй, усе іншыя тыпы агульнай інфармацыі набываюцца, выкарыстоўваюцца і змяняюцца ў розных сацыяльных кантэкстах. Журналіст як сацыяльны суб'ект пастаянна выражае гэтыя веды, правярае і супастаўляе іх з ведамі іншых людзей.

Кагнітыўны аспект апрацоўкі дыскурса заснаваны на ўзаемадзеянні паміж рэпрэзентацыямі і сацыяльным вопытам, аперацыямі ў памяці. Стэрэатыпныя, характэрныя для пэўнага грамадства сацыяльныя і прагматычныя сітуацыі могуць утрымлівацца ў памяці ў форме сцэнарыяў такім чынам, што носьбіты мовы маюць магчымасць узаемадзеянічаць не толькі на вербальным узроўні, а і на сацыяльна адзначаным, паравербальным, падзейным. Любы слоўны акт выступае ў такім разе як сацыяльнае (а таксама як кагнітыўнае, прагматычнае, ментальнае) дзеянне.

Асноўны прынцып стратэгічнага падыходу да арганізацыі і вытворчасці дыскурса заключаецца ў адборы найбольш значнай у канкрэтным кантэксте і для канкрэтных камунікантаў інфармацыі. Пры гэтым павінна захоўвацца комплекснасць апісання (спасціжэння) прыроды яго дзеяння, функцыянавання. Дыскурс базуецца на стратэгіях рэпрадуцэнта і рэцыпіента, сацыяльных і прагматычных, макра- і мікрастратэгіях.

9. Дыкурсны аналіз дае падставы выявіць і патлумачыць кагнітыўныя і сацыяльна-культурныя абмежаванні ў працэсе вытворчасці публіцыстычнага тэксту. Цесная сувязь мовы, кагніталогіі і сацыяльнага пазнання сведчыць пра тое, што, толькі дэтальна даследуючы сацыяльны кантэкст функцыянавання мовы, можна выявіць рэпрэзентатыўную карціну свету і анталогію тэкставай дзейнасці журналіста. У дыхатамічным адзінстве рэчыўнага і ўяўленчага свету ў журналісцкай тэкставай дзейнасці прэвалюе ўяўленчы аспект, што часам прыводзіць да канструявання журналістам дамінантнага рэферэнцыяльнага “ўзнаўлення” і інтэрпрэтацыі з’яў рэчаіснасці не на карысць ісціннаму камунікатыўнаму прызначэнню (неінфарматыўныя рэпрэзентатывы, стратэгіі “завучанай няшчырасці”). Публіцыстычны тэкст як форма дыскурса выступае перш за ўсё ў падзейным аспекце, як “маўленне – мэтанакіраванае сацыяльнае дзеянне”, і паўстае ў дыкурснай канцэпцыі ў якасці галіны спецыфічнай сацыякультурнай дзейнасці. Інтэрпрэтацыя яго адбываецца на падставе спецыфічных структур-сцэнарыяў, выпрацаваных практыкай кантактавання на базе вопыту сацыяльнага ўзаемадзеяння грамадства са СМІ.

СПІС АПУБЛІКАВАННЫХ ПРАЦ ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Манаграфіі

1. Ивченков В. И. Лингвистическая организация текста: В творческой лаборатории Владимира Короткевича. – Мн.: БГУ, 2002. – 211 с.
Рэцэнзія: І.С. Роўда, Мовазнаўства і літаратуразнаўства ў выданнях БДУ – Беларускі універсітэт. – 2002. – 31 кастр. – С. 4
2. Ивченков В. И. Лингвостилистика тропов Юрия Казакова. – Мн.: УП “Ред. науч.-метод. журн. “Пачатковая школа”, 2002. – 112 с.
3. Іўчанкаў В.І. Дыскурс беларускіх СМІ. Арганізацыя публіцыстычнага тэксту. – Мн.: БДУ, 2003. – 257 с.

Навучальныя і вучэбна-метадычныя дапаможнікі, праграмы

4. Ивченков В. И., Руденко А. А. Глагольное сказуемое. Современный русский литературный язык. – Мн.: БГУ, 1992. – 42 с.
5. Іўчанкаў В. І. Лінгвістыка тэкстаў СМІ: Праграма курса для студэнтаў спецыяльнасці “журналістыка”. – Мн.: БДУ, 1994. – 8 с.
6. Іўчанкаў В. І. Сучасная беларуская мова: Вучэбна-метадычны комплекс: У 4 ч. Ч. 1: Арфаграфія. Графіка. Лексікалогія (фразеалогія). – Мн.: БДУ, 2001. – 56 с.
7. Басавя Г.І., Іўчанкаў В.І., Сінькова Л.Д. Святло слова: Дапаможнік па лінгвакультуралогіі для студэнтаў філалагічных спецыяльнасцей. – Мн.: Адукацыя і выхаванне, 2002. – 142 с.
8. Іўчанкаў В. І. Рыторыка: Праграма дысцыпліны для студэнтаў спецыяльнасці “інфармацыя і камунікацыя”. – Мн.: БДУ, 2003. – 12 с.
9. Іўчанкаў В. І. Сучасная беларуская мова: Праграма дысцыпліны для студэнтаў спецыяльнасцей “журналістыка”, “інфармацыя і камунікацыя”, “літаратурная работа”. – Мн.: БДУ, 2003. – 28 с.
10. Іўчанкаў В. І. Лінгвістыка публіцыстычнага тэксту: Праграма курса. – Мн.: БДУ, 2003. – 12 с.

Артыкулы ў часопісах і зборніках навуковых прац

11. Іўчанкаў В. І. Метафара як сродак мастацкай вобразнасці ў раманах У. Караткевіча “Каласы пад сярпом тваім” // Весці Акадэміі навук БССР. Сер. грамад. навук. – 1987. – № 6. – С. 109–115.
12. Іўчанкаў В. І. Тыпы параўнанняў у творах У. Караткевіча і іх структура // Беларуская лінгвістыка. Вып. 32 / Рэд. калегія: А. І. Жураўскі (адк. рэд.) і інш. – Мн.: Навука і тэхніка, 1987. – С. 24–30.

13. Іўчанкаў В. І. Вывучэнне мастацкай вобразнасці ў школе // Беларуская мова і літаратура ў школе. – 1988. – № 12. – С. 11–12.
14. Іўчанкаў В. І. Стылістычныя асаблівасці выкарыстання тропаў у творах У. Караткевіча (параўнанне і метафара) // Беларуская лінгвістыка. Вып. 35 / Рэд. калегія: А. І. Жураўскі (адк. рэд.) і інш. – Мн.: Навука і тэхніка, 1989. – С. 26–31.
15. Іўчанкаў В. І. Увасабленне – структурны кампанент арганізацыі мастацкага тэксту ў творах Караткевіча // Беларуская мова. Вып. 17 / Рэд. калегія: У. В. Анічэнка (гал. рэд.) і інш. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С. 122–130.
16. Іўчанкаў В. І. З’ява персаніфікацыі ў творах У. Караткевіча // Весці Акадэміі навук БССР. Сер. грамад. навук. – 1990. – № 4. – С. 105–108.
17. Іўчанкаў В. І. Лінгвістычнае вандраванне па старонках газет // Культура мовы журналіста. – Мн.: Універсітэцкае, 1992. – Вып. 6. – С. 85–94.
18. Іўчанкаў В. І. Аб сутнасці трапеічнага працэсу (лінгвастылістычны аспект) // Беларуская лінгвістыка. Вып. 41 / Рэд. калегія: А. А. Падлужны (адк. рэд.) і інш. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – С. 55–62.
19. Іўчанкаў В. І. Мовай пазнае // Журналістыка: актуальныя праблемы развіцця / Пад рэд. Б. В. Стральцова. – Мн.: БДУ, 1994. – Вып. 2. – С. 12–15.
20. Іўчанкаў В. І. У скарбніцу беларускага мовазнаўства // Народная асвета. – 1998. – № 7. – С. 158–159.
21. Івченков В. І. Дыскурсная концепцыя развіцця тэорыі і практыкі аналізу тэкстаў СМІ // Лінгвістычныя чытанні: Памяці педагога і навукоўца С. М. Грабчыкава. Да 75-годдзя з дня нараджэння / Рэд. калегія: В. П. Вараб’ёў (адк. рэд.) і інш. Мн.: БДУ, 1998. С. 11–15.
22. Іўчанкаў В. І. Ад эвалюцыі мовы да лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту // Сродкі масавай інфармацыі Беларусі ў дэмакратычным працэсе: Зб. навук. арт., прысвеч. 80-годдзю з дня нараджэння прафесара Р. В. Булацкага / Рэд. калегія: В. П. Вараб’ёў (адк. рэд.) і інш. – Мн.: БДУ, 1999. – С. 60–63.
23. Іўчанкаў В. І. Выкладанне роднай мовы будучым журналістам // Вышэйшая школа. – 2001. – № 6. – С. 45–48.
24. Іўчанкаў В. І. На шляху да прафесійнага сталення: навучыць выучыцца. Сістэма рэйтынгавай ацэнкі ведаў студэнтаў пры выкладанні сучаснай беларускай мовы // Адукацыя і выхаванне. – 2001. – № 6. – С. 3–10.
25. Іўчанкаў В. І. Дыскурсны падыход да вывучэння маўлення (стратэгія даследаванняў тэкстаў СМІ) // Беларуская лінгвістыка. Вып. 51 / Рэд. калегія: А. А. Падлужны (адк. рэд.) і інш. – Мн.: Навука і тэхніка, 2001. – С. 23–29.
26. Іўчанкаў В. І. Лінгвадыдактычныя падставы ўкаранення рэйтынгавай сістэмы ацэнкі ведаў студэнтаў (практыка выкладання) // Народная асвета. – 2001. – № 10. – С. 13–19.
27. Іўчанкаў В. І. Хай зернем прарастае слова... // Факультэт журналістыкі. – Мн.: БДУ, 2001. – С. 22–25.

28. Іўчанкаў В. І. Да праблемы вызначэння зместу тэрміна дыкурс, яго структуры і залежнасцей // Журналістыка-2002 / Рэд. калегія: В. П. Вараб'ёў (адк. рэд.) і інш. – Мн.: Інтернешнл Транс-Кэпітал, 2002. – С. 101–107.
29. Івченков В. И. Язык произведений Юрия Казакова (организующая функция тропа) // Адукацыя і выхаванне. – 2002. – № 6. – С. 110–122.
30. Іўчанкаў В. І. Маўленчая энергія формул ветлівага звароту // Час. Журналістыка. Крытыка: Зб. навук. Арт., прысвеч. 80-годдзю прафесара Е. Л. Бондаравай / Рэд. калегія: В. П. Вараб'ёў (адк. рэд.) і інш. – Мн.: БДУ, 2002. – С. 30–33.
31. Іўчанкаў В. І. Перспектывы лінгвістычнай навукі (рыторыка – стылістыка – лінгвістыка тэксту – дыкурсны аналіз СМІ) // Жыццём і словам прысягаючы... (Да 80-годдзя прафесара М. Я. Цікоцкага): Зб. навук. арт. / Рэд. калегія: В. П. Вараб'ёў (адк. рэд.) і інш. – Мн.: БДУ, 2002. – С. 22–26.
32. Іўчанкаў В. І. У вечным пошуку свайго правапісу // Крыніца. 2002. – № 9–10. – С. 133–139.
33. Іўчанкаў В. І. Экстралінгвістычны ўплыў на фарміраванне беларускага правапісу // Беларуская мова і літаратура. – 2002. – № 4. – С. 49–58.
34. Іўчанкаў В. І. Перспектыўнае адгалінаванне лінгвістыкі тэксту (дыкурсны аналіз СМІ) // Актуальныя пытанні беларускай лінгвістыкі (да 80-годдзя прафесара М. С. Яўневіча): Зб. навук. арт. – Мн.: БДПУ, 2002. – С. 73–78.
35. Іўчанкаў В. І. Камунікатыўныя зададзенасць і прызначанасць публіцыстычнага тэксту: экстра- і інтралінгвістыка // Жыццём напоўненае слова... (да 80-годдзя С. М. Грабчыкава): Зб. навук. арт. / Пад навук. рэд. В. І. Іўчанкава. – Мн.: БДУ, 2003. – С. 16–21.
36. Іўчанкаў В. І. Анталогія культуры маўлення ў публіцыстычным тэксце // Народная асвета. – 2003. – № 7. – С. 65–68.
37. Іўчанкаў В. І. У няўлоўным палёце знічак... // Жыццём напоўненае слова... (да 80-годдзя С. М. Грабчыкава): Зб. навук. арт. / Пад навук. рэд. В. І. Іўчанкава. – Мн.: БДУ, 2003. – С. 3–4.
38. Іўчанкаў В. І. Генезіс і анталагічны статус лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту // Слова і час: Навук. чытанні, прысвеч. памяці прафесара У. П. Анічэнкі: Зб. навук. арт. – Гомель: ГДУ. – 2003. – Ч. 2. – С. 140–155.
39. Іўчанкаў В. І. Інтэгратыўны падыход да журналісцкіх даследаванняў (лінгвістыка публіцыстычнага тэксту – дыкурсны аналіз СМІ) // Весн. БДУ. Сер. 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2003. – № 1. – С. 84–88.
40. Іўчанкаў В. І. Станаўленне лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту на Беларусі // Беларуская лінгвістыка. Вып. 53 / Рэд. калегія: А. А. Падлужны (адк. рэд.) і інш. – Мн.: Навука і тэхніка, 2003. – С. 33–38.

Матэрыялы і тэзісы канферэнцый

41. Ивченко В. И. Троп в системе номинативной деривации (на основании исследования эпитетов в прозе В. Короткевича и форм выражения их в переводах на русский язык) // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: Тез. докл. II Респ. конф., Гродно, 25–26 сент. 1986 г. / Ред. коллегия: В. М. Никитевич (отв. ред.) и др. – Гродно: ГГУ, 1986. – Ч. 2. – С. 41–43.
42. Ивченко В. И. Воздействующая функция тропов (функционально-стилистический аспект) // Журналістыка: вопыт, праблемы, перспектывы: Тэз. дакл. навук.-практ. канф., прысвеч. 45-годдзю факультэта журналістыкі Белдзяржуніверсітэта, Мінск, 1 снеж. 1989 г. // Журналіст. – № 10–11. – С. 10.
43. Ивченко В. И. Метафора и лексико-семантический тип словообразования (на материале произведений В. Короткевича и переводов их на русский язык) // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: Тез. докл. III Респ. конф., Гродно, 5–6 окт. 1989 г. / Ред. коллегия: В. М. Никитевич (отв. ред.) и др. – Гродно: ГГУ, 1989. – Ч. 2. – С. 157–159.
44. Іўчанкаў В. І. Персаніфікацыя ў публіцыстычных творах // Актуальныя праблемы сацыяльна-гуманітарных і натуральных навук. – Мн.: БГУ, 1991. – С. 65–66.
45. Іўчанкаў В. І. Мова прэсы сёння і норма (агульнатэарэтычны аспект) // Журналістыка: вопыт, праблемы, перспектывы: Тэз. дакл. навук.-практ. канф., Мінск, снеж. 1992 г. / Рэд. калегія: А. Г. Слука (адк. рэд.) і інш. – Мн.: БДУ, 1992. – С. 15–16.
46. Ивченко В. И. Творительный сравнения в белорусском и русском языках // Проблемы изучения и преподавания русского языка в вузах и школах республики: Тез. докл. науч.-метод. конф., Минск, 20–22 мая 1992 г. / Ред. коллегия: А. М. Бордович и др. – Мн., 1992. – С. 113–115.
47. Іўчанкаў В. І. СМІ ў сітуацыі білінгвізму // Журналістыка: вопыт, праблемы, перспектывы: Тэз. дакл. рэсп. навук.-практ. канф., прысвеч. 50-годдзю факультэта журналістыкі, Мінск, 4–6 кастр. 1994 г. / Рэд. калегія: А. Г. Слука (адк. рэд.) і інш. – Мн.: БДУ, 1994. – С. 18–20.
48. Іўчанкаў В. І. Камунікатыўныя падыходы да лінгвістычнага аналізу тэкстаў СМІ (агульнатэарэтычны аспект) // Журналістыка на парозе XXI стагоддзя: канцэпцыі і тэндэнцыі развіцця: Тэз. дакл. рэсп. навук.-практ. канф., прысвеч. 75-годдзю Белдзяржуніверсітэта, Мінск, сак., 1996 г. / Рэд. калегія: А. Г. Слука (адк. рэд.) і інш. – Мн.: БДУ, 1996. – С. 43–45.
49. Іўчанкаў В. І. Кагнітыўная лінгвістыка апрацоўкі тэксту (да пытання дыскурснага аналізу) // Язык, слово, действительность: Тез. докл. Междунар. науч. конф., Минск, 22–23 мая 1997 г. / Ред. коллегия: А. А. Гируцкий (отв. ред.) и др. – Мн.: БГПУ, 1997. – С. 39–42.

50. Ивченков В. И. Когнитивная сущность языка (к практике дискурсного анализа) // Беларуская і руская мовы ў Беларусі: праблемы функцыянавання і ўзаемадзеяння: Тэз. дакл. навук. канф., прысвеч. 20-годдзю аддзела беларускамоўных сувязей (сектара рускай мовы) / Адк. рэд. А. А. Лукашанец. – Мн., 1997. – С. 30–31.
51. Іўчанкаў В. І. Асаблівасці развіцця публіцыстычнага маўлення на сучасным этапе // Мадэлі функцыянавання сродкаў масавай інфармацыі: Тэз. дакл. навук. канф., Мінск, 10–12 лістап. 1998 г. / Рэд. калегія: В. П. Вараб’ёў (адк. рэд.) і інш. – Мн.: БДУ, 1998. – С. 45–48.
52. Іўчанкаў В. І. У моўнай стыхіі недзяржаўнага друку // Недзяржаўная журналістыка ў сістэме СМІ Беларусі: Матэрыялы круглага стала / Рэд. калегія: В. П. Вараб’ёў (адк. рэд.) і інш. – Мн.: БДУ, 1998. – С. 46–48.
53. Іўчанкаў В. І. Лінгвістыка публіцыстычнага тэксту (паводле агульнай тэорыі апрацоўкі дыскурса) // Журналістыка на парозе XXI стагоддзя: вопыт, праблемы, перспектывы: Матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., прысвеч. 55-годдзю факультэта журналістыкі, Мінск, 16 лістап. 1999 г. / Рэд. калегія: В. П. Вараб’ёў (адк. рэд.). – Мн.: Асобны дах, 1999. – С. 60–63.
54. Іўчанкаў В. І. Дыскурсны аналіз навін у прэсе // Журналістыка-2001: Матэрыялы III Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 27–28 лістап. 2001 г. / Рэд. калегія: В. П. Вараб’ёў (адк. рэд.) і інш. – Мн.: Асобны Дах, 2000. – С. 100–104.
55. Іўчанкаў В. І. Семантычная кандэнсацыя як спосаб захавання народнай спадчыны (элементы дыскурснага аналізу беларускага маўлення) // Журналістыка-2000: Матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 21 лістап. 2000 г. / Рэд. калегія: В. П. Вараб’ёў (адк. рэд.) і інш. – Мн.: УП «Тэхнапрынт», 2000. – С. 91–94.
56. Іўчанкаў В. І. Ад эвалюцыі мовы да лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту // Сродкі масавай інфармацыі Беларусі ў дэмакратычным працэсе: Матэрыялы міжнар. навук. канф., прысвеч. 80-годдзю з дня нараджэння прафесара Р. В. Булацкага, Мінск, 3 мая 2001 г. / Рэд. калегія: В. П. Вараб’ёў (адк. рэд.) і інш. – Мн.: БДУ, 1999. – С. 60–63.
57. Ивченков В. И. Дискурсивная методология журналистских исследований // 300 лет российской журналистики: Материалы науч.-практ. конф., Санкт-Петербург, 11 дек. 2002 г. / Под ред. Г. В. Жиркова. – СПб: Роза мира. 2003. – С. 136–139.
58. Ивченков В. И. Двуязычие и речевая культура белорусской прессы // Журналистика в 2002 году. Средства массовой информации и реалии нового века: Материалы науч.-практ. конф., Москва, 3–5 февр. 2003 г. / Ред. коллегия: Я. Н. Засурский и др. – М.: МГУ, 2003. – Ч. 2. – С. 129–131.
59. Іўчанкаў В. І. Аб універсальнасці формулы тэкстаў-навін // Тэкст в лінгвістычнай тэорыі і в методіке преподавания филологических дисциплин: Материалы II Междунар. науч. конф., Мозырь, 26–27 марта

2003 г. / Ред. коллегия: С. Б. Кураш, О. И. Ревуцкий, В. Ф. Русецкий (отв. ред.). – Мозырь: МГПУ, 2003. С. 139–141.

60. Ивченко В. И. Тексты-новости как коммуникативный индекс речевого вкуса эпохи // Средства массовой информации в современном мире. Петербургские чтения: Материалы межвуз. науч.-практ. конф., Санкт-Петербург, 23–24 апр. 2003 г. / Под ред. В. И. Конькова. – СПб: Роза мира, 2003. С. 161–162.

РЭЗІЮМЭ
Іўчанкаў Віктар Іванавіч
Дыскурс беларускіх СМІ. Арганізацыя публіцыстычнага тэксту

Ключавыя словы: дыскурс, дыскурсны аналіз, тэкст, лінгвістыка публіцыстычнага тэксту, мова СМІ, парадыгматыка і сінтагматыка, сігніфікацыя, камунікатыўная прызначанасць, лакутыўна-ілакутыўна-перлакутыўны працэс, тэма, топік, фрэйм, марфалагічная стратыфікацыя, семема.

Прадмет і аб'ект даследавання. Лінгвістычная прырода тэкставай дзейнасці журналіста ў заканамерным звязку з сацыяльным вопытам і “моўнай памяццю” грамадства. Публіцыстычны тэкст як складаная камунікатыўная з’ява, транспаніраваная ў рэчышча кагнітыўнай апрацоўкі дыскурса СМІ.

Мэта даследавання: распрацоўка комплекснай тэарэтычнай канцэпцыі вывучэння дыскурса беларускіх СМІ і арганізацыі публіцыстычнага тэксту як сінкрэтычнай галіны пазнання ў сферах журналістыкі і мовазнаўства.

Метадалагічнай асновай паслужылі дыскурсны аналіз, кантэнт-аналіз, дэскрыптыўны, лексіка-семантычны метады, кампанентнага аналізу, семантычнай ідэнтыфікацыі, а таксама прыёмы статыстычны і аналізу сацыяльнага, прагматычнага, кагнітыўнага кантэкстаў.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў заключаецца ў тым, што ў дысертацыі ўпершыню распрацавана канцэпцыя інтэгральнага вывучэння моўнага факта як аб’екта журналістыкі і мовазнаўства, раскрыты анталагічны статус лінгвістыкі публіцыстычнага тэксту, паказана генетычная звязанасць тэкставай журналісцкай дзейнасці з парадыгматычнай структурыраванасцю, марфалагічнай стратыфікацыяй беларускамоўных тэкстаў, якія з’яўляюцца вызначальнымі ў прэзентацыі “журналісцкага бачання” навакольнага свету, вызначаны экстралінгвістычныя складнікі арганізацыі, вытворчасці, планавання і праектавання на масавую аўдыторыю публіцыстычнага тэксту.

Асноўныя палажэнні і вывады дысертацыйнага даследавання могуць быць выкарыстаны для далейшага вывучэння беларускіх журналістыкі і мовазнаўства, а таксама стаць падмуркам для стварэння нацыянальнага падручніка па маўленчай камунікацыі, у якім былі б пададзены комплексныя звесткі пра асаблівасці функцыянавання і ладу сучаснай беларускай мовы, арганізацыю і вытворчасць журналісцкага тэксту, дыскурсны аналіз СМІ. Матэрыялы могуць быць выкарыстаны пры напісанні кваліфікацыйных прац розных узроўняў.

РЕЗЮМЕ

Ивченков Виктор Иванович

Дискурс белорусских СМИ. Организация публицистического текста

Ключевые слова: дискурс, дискурсный анализ, текст, лингвистика публицистического текста, язык СМИ, парадигматика и синтагматика, сигнификация, коммуникативная предназначенность, лакутивно-илакутивно-перлакутивный процесс, тема, топик, фрейм, морфологическая стратификация, семема.

Предмет и объект исследования. Лингвистическая природа текстовой деятельности журналиста в закономерной связи с социальным опытом и “языковой памятью” общества. Публицистический текст как сложное коммуникативное явление, транспонированное в русло когнитивной обработки дискурса СМИ.

Цель исследования: разработка комплексной теоретической концепции изучения дискурса белорусских СМИ и организации публицистического текста как синкретической области познания в сферах журналистики и языкознания.

Методологической основой послужили дискурсный анализ, контент-анализ, дескриптивный, лексико-семантический методы, компонентного анализа, семантической идентификации, а также приемы статистический и анализа социального, прагматического, когнитивного контекстов.

Научная новизна и значимость полученных результатов заключается в том, что в диссертации впервые разработана концепция интегрального изучения языкового факта как объекта журналистики и языкознания, раскрыт онтологический статус лингвистики публицистического текста, показана генетическая связанность текстовой журналистской деятельности с парадигматической структурированностью, морфологической стратификацией беларусскоязычных текстов, которые являются определяющими в презентации “журналистского видения” окружающего мира, определены экстралингвистические составляющие организации, производства, планирования и проектирования на массовую аудиторию публицистического текста.

Основные положения и выводы диссертационного исследования могут быть использованы для дальнейшего изучения белорусских журналистики и языкознания, а также стать фундаментом для создания национального учебника по речевой коммуникации, в котором были бы поданы комплексные сведения об особенностях функционирования и строя современного белорусского языка, организации и производства журналистского текста, дискурсном анализе СМИ. Материалы диссертации могут использоваться при написании квалификационных работ разных уровней.